

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Məlikzadə Sitarə Mərkəz qızı

“Fiziki şəxslərin gəlir vergisi iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi aləti kimi ”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 “Maliyyə”

İxtisaslaşma: “Vergi və vergiqoyma”

Elmi rəhbər:

i.e.n. dos. İ.M.Rzayev

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n.,dos.Məmmədova G.M.

Kafedra müdiri: i.e.d. prof. Ələkbərov Ə.Ə.

BAKİ - 2018

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL Fiziki Şəxslərin Gəlir Vergisinin. Mahiyyəti, Səciyyəvi Xüsusiyyətləri Və Nəzəri Metodoloji Əsasları	9
1.1 Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin tətbiqinə tarixi baxış və onun nəzəri əsasları.....	9
1.2 Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin məzmunu, əhəmiyyəti, vergitutma bazası və vergi dərəcələri.....	16
1.3 Vergilər və iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi məsələləri.....	26
II FƏSİL. Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin tətbiqinin müasir vəziyyəti və iqtisadiyyatın tənzimlənməsində onun rolu.....	34
2.1 Dövlət büdcəsinin gəlirlərində fiziki şəxslərin gəlir vergisinin yeri və onun inkişaf dinamikası.....	34
2.2 Xarici ölkələrin praktikasında iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində fiziki şəxslərin gəlir vergisinin rolu	40
2.3 İnkişaf etmiş ölkələrin vergitutma praktikasındakı müsbət cəhətlərin ölkəmizə tətbiqi xüsusiyyətləri.....	46
III FƏSİL Respublikamızda fiziki şəxslərin gəlir vergisinin tətbiqinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	55
3.1 Respublikamızda fiziki şəxslərin gəlir vergisindən yayınma halları və onlara qarşı mübarizənin formaları.....	55
3.2. Azərbaycanada fiziki şəxslərin gəlir vergisinin tətbiqinin inkişaf perspektivləri.....	62
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	66
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	69

GİRİŞ

Tədqiqat işinin aktuallığı. İqtisadi inkişafa nail olmaq, iqtisadi artım prosesini stimullaşdırmaq, ölkənin iqtisadi vəziyyətini, ölkə əhalisinin rifah səviyyəsini yüksəltmək, dövlətin qarşısına qoyduğu əsas məqsədlərdən biridir. Bu məqsədləri reallaşdırmaq üçün dövlət müxtəlif mexanizmlərdən, iqtisadi təsir alətlərindən istifadə edir. Vergitutma mexanizmi bu təsir alətləri içərisində əhəmiyyətli yer tutur. Vergilər dövlətin mövcudluğunun önəmli bir vasitəsi və ən əsas maliyyə mənbələrindən biridir. Vergilər hər bir dövlətin iqtisadi sisteminin, maliyyə sisteminin formalaşmasının mühüm elementi olduğundan vergitutma mexanizmini düzgün formalaşdırmaq olduqca əhəmiyyətlidir.

Müasir dövrdə dövlətin iqtisadiyyata təsir aləti kimi vergilərdən geniş həcmdə istifadə olunması, iqtisadi proseslərə vergiqoyma metodları vasitəsi ilə təsir göstərilməsi, iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsində vergilərin rolunu daha da artırmışdır.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin vergi sistemi içərisində xüsusi yer tutduğunu, istər dünya ölkələrində, istərsə də respublikamızda bu vergi növünün geniş tətbiq olunduğunu nəzərə alsaq, fiziki şəxslərin gəlir vergisinin məzmunu, əhəmiyyəti, onun nəzəri-metodoloji əsasları haqqında ətraflı məlumatla sahib olmaq olduqca vacibdir.

Respublikamızda fiziki şəxslərin gəlir vergisinin müasir vəziyyətini qiymətləndirmək, müasir iqtisadi şərtlər daxilində onun tətbiq istiqamətlərini təkmilləşdirmək üçün, fiziki şəxslərin gəlir vergisinin tətbiq tarixinə nəzər salmaq, keçmişdən günümüzə onun tətbiq formalarını təhlil etmək olduqca faydalıdır.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisi birbaşa vergidir və büdcə gəlirlərinin formalaşma mənbələrindən hesab olunur. Bu verginin ödəyiciləri rezident və qeyri-rezident fiziki

şəxslər hesab olunur və bu şəxslərin müxtəlif fəaliyyət sahələri üzrə, məsələn maddəli işə aid edilən fəaliyyətdən gəlirləri, sahibkarlıq və qeyri- sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə etdikləri gəlirləri bu verginin vergitutma obyektini təşkil edir.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin əhalinin əmək qabiliyyətli əhalisinin gəlirlərinin vergiyə cəlb olunmasında, gəlirlərin bölgüsünün təmin olunmasında mühüm rolunu oynayır.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin olduqca praktik hesablanma metodikasının olması, bu verginin toplanılması və büdcəyə ödənilməsi şərtlərinin daha əlverişli olması, bu istiqamətdə görülən işlərin daha da təkmilləşdirilməsi, dövlət tənzimlənməsinin həyata keçirilməsində fiziki şəxslərin gəlir vergisinin payını və önəmini daha da artıracaqdır.

Bütün bunları nəzərə alaraq, “ Fiziki şəxslərin gəlir vergisi iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi aləti kimi” mövzusu olduqca aktual bir mövzu hesab edə bilərik. Bu istiqamətdə ətraflı təhlillərin, araşdırmaların aparılması olduqca zəruridir.

Tədqiqatın obyektini və predmeti. Tədqiqatın obyektinə respublikamızda fiziki şəxslərin gəlir vergisinin tətbiq xüsusiyyətləri, onun müasir vəziyyəti, büdcə gəlirlərində və dövlət tənzimlənməsinin həyata keçirilməsində onun rolunun öyrənilməsi aiddir. İqtisadi tənzimlənmənin həyata keçirilməsində gəlir vergisindən istifadə istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi, fiziki şəxslərin gəlir vergisinin tətbiqinin inkişaf perspektivlərinin müəyyən olunması tədqiqat işinin predmetinə daxildir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin əsas məqsədi ölkəmizdə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin həyata keçirilməsində fiziki şəxslərin gəlir vergisinin rolunun artırılması, onun tətbiqi istiqamətlərinin təkmilləşdirilməsi, gəlir

vergisi və bütövlükdə vergitutma sahəsində beynəlxalq təcrübədəki müsbət cəhətlərin aşkarlanması və bu cəhətlərin ölkəmizin vergi sisteminə uyğunlaşdırılması yollarının aşkarlanmasıdır. Həmçinin tədqiqat işinin məqsədinə ölkəmizdə fiziki şəxslərin gəlir vergisi timsalında bütövlükdə vergi sisteminin inkişaf meyillərinin tədqiq edilməsi, vergi sistemini inkişaf etdirməklə, vergilərin tənzimləyici gücündən istifadə etməklə bütövlükdə iqtisadi inkişafa nail olmanın üsul və vasitələrinin araşdırılmasını aid edə bilərik. Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin əhəmiyyətini və məzmununu ətraflı öyrənmək, bu verginin tarixini onun tətbiq xüsusiyyətlərinin hərtərəfli tədqiqatını aparmaq da dissertasiya işinin məqsədlərinə daxildir. Bu məqsədlərə müvafiq olaraq aşağıdakı vəzifələr müəyyən edilmişdir :

- Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin nəzəri metodoloji əsaslarının öyrənilməsi, keçmişdən günümüzdə fiziki şəxslərin gəlir vergisinin tətbiqi tarixinə nəzər salınması, bu dövr ərzindəki dəyişikliklərin tədqiq edilməsi;
- Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin məzmununa və əhəmiyyətinə dərinləndirən nəzər salınması, gəlir vergisinin vergitutma bazasının öyrənilməsi, gəlir vergisinin dərəcələrinin dinamikasının təhlil edilməsi ;
- Fiziki şəxslərin gəlir vergisi sahəsindəki müasir vəziyyətin təhlil edilməsi, onun gələcək inkişaf perspektivlərinin müəyyən edilməsi və bu istiqamətdə görülə biləcək işlərin müəyyənləşdirilməsi.
- Fiziki şəxslərin gəlir vergisi ilə bağlı qanunvericiliyin ətraflı öyrənilməsi, bu vergi növü ilə əlaqədar qanunvericiliyə zidd məqamların, vergidən yayınma hallarının aşkarlanması və bu hallarla effektiv mübarizə yollarının tapılması.

Tədqiqatın informasiya bazası Dissertasiya işində fiziki şəxslərin gəlir vergisi mövzusu ilə əlaqəli yerli və xarici iqtisadçıların əsərlərindən, Vergi Məcəlləsindən, dərsliklərdən, monoqrafiyalardan, yerli və xarici iqtisadçıların məqalələrindən, Vergilər Nazirliyinin, Maliyyə Nazirliyinin rəsmi internet sahifəsində olan

materiallardan, Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi internet səhifəsində statistik materiallardan, cədvəllərdən, digər statistik göstəricilərdən geniş şəkildə istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işində müasir iqtisadi şəraitdə fiziki şəxslərin gəlir vergisinin iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsindəki rolu ilə, fiziki şəxslərin gəlir vergisinin müasir tətbiq xüsusiyyətləri və fiziki şəxslərin gəlir vergisinin tətbiqinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri ilə bağlı nəzəri və praktik tövsiyələr verilmişdir.

Tədqiqat işində aşkarlanmış elmi yeniliklərə aşağıdakıları misal göstərə bilərik :

- Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsindəki yeri və rolu, həmçinin fiziki şəxslərin gəlir vergisinin tətbiqinin gələcək inkişaf perspektivləri müəyyənləşdirilmişdir;
- Fiziki şəxslərin gəlir vergisi sahəsində vergidən yayınma halları, formaları müəyyənləşdirilmiş və bu hallarla mübarizə yolları aşkarlanmışdır;
- Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin gələcək inkişaf perspektivləri müəyyənləşdirilmiş və bu verginin tətbiqinin müasir iqtisadi şəraitə uyğunlaşdırılması istiqamətində təkliflər verilmişdir;
- Vergilərin iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsindəki xüsusi rolu qiymətləndirilmiş, vergilər vasitəsi ilə effektiv tənzimlənmənin aparılması istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir;
- Xarici ölkələrin vergitutma praktikasına nəzər salınmış, bu ölkələrdəki vergitutma xüsusiyyətlərinin ölkəmizin vergi sistemində tətbiqi formaları qiymətləndirilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin nəticələrindən və tədqiqat işində xülasə edilmiş nəzəri metodik müddəalar dövlət tənzimlənməsində fiziki şəxslərin

gəlir vergisinin xüsusi rolunu və yerini qiymətləndirməyə, beynəlxalq təcrübədəki tənzimlənmə metodlarının ölkəmizə tətbiqi xüsusiyyətlərini araşdırmağa, gəlir vergisinin tətbiqinin gələcək inkişaf perspektivlərini müəyyənləşdirməyə köməklik edə bilər.

Tədqiqatın strukturu. Dissertasiya işində fiziki şəxslərin gəlir vergisinin məzmunundan, əhəmiyyətindən, iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin həyata keçirilməsində onun xüsusi rolundan bəhs edilmişdir.

Dissertasiya işi girişdən, üç fəsildən səkkiz paragrafdan, nəticə və təkliflərdən, həmçinin istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Dissertasiya işinin birinci fəsilində fiziki şəxslərin gəlir vergisinin nəzəri metodoloji əsasları, onun tarixi öyrənilmiş, keçmişdən günümüzdə gəlir vergisinin tətbiqi formaları və xüsusiyyətləri araşdırılmış eyni zamanda həmin dövrlərdə gəlir vergisinin tətbiq sferası və vergi dərəcələri haqqında məlumatlar verilmişdir. Həmçinin birinci fəsildə gəlir vergisinin mahiyyəti, məzmunu, iqtisadiyyata təsir aləti kimi onun əhəmiyyəti tədqiq edilmiş, fiziki şəxslərin gəlir vergisinin vergitutma bazası, vergi dərəcələri ətraflı öyrənilmiş, gəlir vergisinin hesablama metodikasına uyğun misallar göstərilmişdir.

Dissertasiya işinin ikinci fəsilində respublikamızın büdcə gəlirləri içərisində fiziki şəxslərin gəlir vergisinin xüsusi çəkisindən və onun inkişaf dinamikasından bəhs olunmuşdur. Xarici ölkələrin, həmçinin inkişaf etmiş ölkələrin vergi sistemində gəlir vergisinin yeri və rolu barədə tədqiqatlar aparılmış, inkişaf etmiş ölkələrin vergitutma praktikasını öyrənilmiş, təhlil edilmişdir. Xarici ölkələrin dövlət tənzimlənməsində gəlir vergisinin payı və önəminə nəzər salınmışdır.

Dissertasiya işinin üçüncü fəsilində isə gəlir vergisinin tətbiqinin müasir vəziyyəti qiymətləndirilmiş, onun gələcək inkişaf perspektivləri müəyyənləşdirilmiş, respublikamızda vergidən yayınma hallarından, onun formalarından bəhs olunmuş,

vergidən yayınmanın səbəbləri araşdırılmış, vergidən yayınmağa qarşı mübarizə yolları, üsulları ilə bağlı təkliflər verilmişdir. Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin tətbiqinin təkmilləşdirilməsi, müasir iqtisadi vəziyyətə uyğunlaşdırılması, onun gələcək inkişaf perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsi istiqamətində bir çox təkliflər irəli sürülmüşdür.

FƏSİL1. Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin mahiyyəti, səciyyəvi xüsusiyyətləri və nəzəri metodoloji əsasları

1.1.Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin tətbiqinə tarixi baxış və onun nəzəri əsasları.

Vergi hər bir dövlətin mövcudluğunun önəmli bir vasitəsidir və ictimai münasibətlərin müəyyən inkişaf mərhələlərini xarakterizə edir.

Dövlət özünün funksiyalarını reallaşdırmaq, dövlət sturukturlarını qoruyub saxlamaq, maliyyələşdirmək və qarşısına qoyduğu məqsədləri yerinə yetirmək üçün vəsaitə ehtiyac duyur. Bütün lazimi vəsaitlər büdcə-maliyyə sferasında cəmlənir ki, onu da formalaşdıran əsas mənbə vergi yığımları və vergi ödəmələridir.

Vergiqoymanın tarixi praktikasını onun elmi əsasını qabaqlayır. İqtisadi inkişaf tarixinin müxtəlif mərhələlərində vergilərin sayı artıb -azalmış, onların rolu və bazası dəyişmişdir.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisi vergi sistemində, iqtisadiyyatın tənzimlənməsində əhəmiyyətli yer tutur. Buna görə də fiziki şəxslərin gəlir vergisinin tarixi haqqında ətraflı məlumat almaq, onun keçmişdəki tətbiq xüsusiyyətlərini araşdırmaq gəlir vergisinin müasir vəziyyətinin öyrənilməsində olduqca məqsədə uyğun hesab olunur. Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin tarixini daha dərinlən öyrənmək üçün ümumilikdə vergitutmanın inkişaf tarixinə nəzər salmaq fikrimcə daha faydalı olardı.

Vergilər hər bir dövlətin iqtisadi sisteminin, maliyyə sisteminin formalaşmasının mühüm elementi olduğundan vergitutma mexanizmini düzgün formalaşdırmaq olduqca əhəmiyyətlidir. Vergitutma mexanizmini düzgün və effektiv formalaşdırmaq üçün onun inkişaf tarixi ilə yaxından tanış olmaq zəruridir.

Vergitutma mexanizminin tarixi inkişafının üç mərhələsini fərqləndirirlər.

Birinci mərhələ qədim dövrlərdən orta əsrlərə qədərki zaman kəsiyini əhatə edir. Bu dövr vergilərin müəyyənləşdirilməsi və toplanılması üçün yetərli strukturun, maliyyə aparatının olmaması ilə xarakterizə olunur. Bu mərhələdə vergitutma sahəsində müəyyən bir sistem formalaşdırılmamışdı, vergilər systemsiz ödənişlər şəkilində və natural formada yığılırdı.

Vergitutmanın inkişafının ikinci mərhələsi XVI-XIX əsrləri əhatə edir. Bu dövrdə birbaşa və dolaylı vergiləri özündə cəmləşdirən vergi sistemləri formalaşmağa başladı. Bu mərhələdə bir sıra dövlət qurumları, maliyyə aparatları yaranmış bu da öz növbəsində vergilərin daha sistemli bir şəkildə toplanılmasına, dövlət vergilərinin həcmnin müəyyən edilməsinə, vergilərin toplanılmasına nəzarət etməyə imkan yaratmışdır.

Vergitutma sisteminin inkişafında üçüncü mərhələ vergiqoyma sahəsində elmi-nəzəri baxışların formalaşması ilə bağlıdır. Birinci Dünya Müharibəsindən sonra vergitutma sahəsində elmi əsaslı vergi islahatları tətbiq olunmağa başlandı və bununla da müasir vergi sisteminin bünövrəsi qoyuldu.

Dövlətçiliyin inkişafı təsadüfi vergilərin sıradan çıxmasına, elmi cəhətdən əsaslandırılmış vergitutma sisteminin yaradılmasına səbəb olmuşdur.

XIX əsrdən etibarən vergilərin inkişafında yeni bir dövr başlandı. Bu dövr vergilərin sayının azalması, onların tutulmasının hüquqi bazasının formalaşması və vergilərin hüquqi əsasa uyğun olaraq toplanması ilə xarakterizə olunur.

Ölkəmizdə də vergitutma prosesi bu mərhələlərə uyğun tarixi inkişaf yolu keçmişdir. Azərbaycanda vergitutma sistemi spesifik xüsusiyyətlərə malikdir və o müvafiq mərhələlərdən keçməklə formalaşmış, öz sadə formasından indiki təkmilləşmiş, elmi-nəzəri əsaslara istinad edən müasir formasına yüksəlmişdir.

Gəlir vergisi digər vergilərlə müqayisədə daha qədim zamanlardan müxtəlif formalarda tətbiq olunmuşdur. Amma gəlir vergisinin müasir formada tətbiq olunması üçün bəzi şərtlərin ödənilməsi zərurəti yaranmışdır. Bu şərtlərə sənayə və

ticarətin inkişafını, gəlirin vergiyə cəlb edilməsi üçün lazım olan məlumatları özündə cəmləşdirən mühasibatlıq sisteminin ölkədə forlaşmasını, vergi idarəetməsinin vergilərin toplanması və qiymətləndirilməsi ilə bağlı meydana gələcək problemləri həll edə biləcək şəkildə təşkil olunmasını aid etmək olar.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisi Avropa ölkələrinin bir çoxunda ilkin vaxtlarda fəvqəladə hallar zamanı büdcə xərclərini ödəmək üçün müvəqqəti bir tədbir kimi gündəmə gəlmiş, lakin zamanla qalıcı və ümumi xarakter qazanmışdır.

Məsələn, Fransada XVIII əsr İnkilabından sonra yaradılan vergi rejimi XIX əsrdə mövcudluğunu qoruyub saxlamış, lakin fiziki şəxslərin gəlir vergisinin tətbiqi və möhkəmlənməsi olduqca gecikmişdir.

Respublikamızda fiziki şəxslərin gəlir vergisinin tətbiqi xüsusiyyətlərini dərinlən öyrənmək üçün fiziki şəxslərin gəlir vergisinin tarixini, onun respublikamızdakı inkişaf xüsusiyyətlərini dərinlən araşdırmaq lazımdır.

Hal-hazırkı formada mövcud olan gəlir vergisi 1805-ci ildən Almaniya, İngiltərə, Rusiya və sonralar isə respublikamızda tətbiq edilməyə başlanılmışdır. O dövrlərdə gəlir vergisi məcmu illik gəlirlərdən hesablanılırdı və bu vergi hesablanarkən hər bir ölkənin spesifik xüsusiyyətləri, iqtisadi vəziyyəti nəzərə alınır. Fiziki şəxslərin gəlir vergisindən əldə olunan yüksək gəlirlər XX əsrin əvvəllərində respublikamızda iqtisadi artımı da bərabərində gətirmişdir. Zaman keçdikcə fiziki şəxslərin gəlir vergisi progressiv xarakter daşımağa başlamışdır. Beləki, gəlir vergisinin dövlətin ümumi gəlirlərindəki çəkisində getdikcə artım müşahidə olunmağa başlanılmışdır. Ölkəmizdə fiziki şəxslərin gəlir vergisi haqqında qanun 6 aprel 1914-cü ildə qəbul edilmişdir, lakin həmin dövrdə sosial-iqtisadi və siyasi vəziyyət bu qanunun tətbiqinə maneələr törətmişdir.

1917-ci ildə Oktyabr İnkilabından sonra əhali gəlirlərinin həcmində azalma müşahidə olunmuş və bununla da fiziki şəxslərin gəlir vergisi büdcə gəlirlərindəki yerini, rolunu və əhəmiyyətini itirməyə başlamışdır. Nəticədə onun tətbiqinə xüsusi

diqqət ayrılmamışdır. Sonrakı dövrlərdə əhalinin gəlirlərində müəyyən qədər artım müşayiət olunsada, gəlir vergisi elə bir fiskal əhəmiyyət kəsb etməmişdir. Hətta bəzi illərdə bu verginin aradan qaldırılmasına cəhd göstərilmiş, lakin bu istiqamətdə heç bir addım atılmamışdır.

Sovetlər dövründə respublikamızın dövlət büdcəsinin gəlirlərində fiziki şəxslərin gəlir vergisinin xüsusi çəkisi xeyli aşağı olmuş, 6-8 faiz təşkil etmişdir. O dövrdə fiziki şəxslərin gəlir vergisinin vergitutma obyektinə fəhlə və qulluqçu kateqoriyasına aid olmayan şəxslərin gəlirləri daxil edilirdi. Fəhlə və qulluqçular, kolxozçular, hərbiçilər gəlir vergisi ödəməkdən azad edilmişdilər. Sənətkarların gəlirləri isə yüksək 81 faizlə vergiyə cəlb olunurdu.

1991-ci ildə Respublikamızın müstəqillik əldə etməsi onun iqtisadi həyatına da öz tövəhəsini vermişdir, ölkədə müstəqil büdcə və vergi siyasəti həyata keçirilməyə başlanmışdır. Bu dövrdə həmçinin vergitutma sahəsində də bir çox əhəmiyyətli işlər görülmüş, vergi növləri, dərəcələri müəyyənləşdirilmişdir.

1992-ci il yanvar ayının 1-dən etibarən Azərbaycan Respublikasında fiziki şəxslərin gəlir vergisi sistemində yeni-yeni prinsiplər formalaşmağa başlamışdır. Bu dövrdən fiziki şəxslərin gəlir vergisi vergi ödəyicilərinin bərabərliyi prinsipinə əsasən toplanılırdı. Bu prinsipin mahiyyətinə görə sosial və digər mənşəyindən asılı olmayaraq vergi ödəyiciləri qanun qarşısında bərabər hesab olunur və onların gəlirləri eyni dərəcə ilə vergiyə cəlb olunurdu.

Azərbaycan Respublikasında 1992-ci ildən fiziki şəxslərin gəlir vergisinin tutulması praktikasında daha bir yenilikdən istifadə olunmağa başlandı. Bu yeni prinsipə görə illik məcmu gəlirin vergi tutulmayan minimum məbləği müəyyən edilməyə başlandı. Bu prinsipin mahiyyətinə görə illik gəlirin vergi tutulacaq olan məbləği bu minimum məbləğ həcmində azaldılır. Həmçinin bu yeni prinsipin tətbiqi öz bərabərində vergi ödəyicilərinin illik məcmu gəlirləri barədə vergi

bəyannamələrinin tərtib olunmasını da nəzərdə tuturdu. Bu da respublikamızın vergitutma praktikasında mühüm yeniliklərdən biri kimi tarixə düşmüşdür.

1992-ci il 24 iyun tarixində Respublikamızda “Fiziki şəxslərin gəlir vergisi” haqqında qanun qəbul edilmişdir. Bu qanuna əsasən fiziki şəxslərin gəlir vergisinin dərəcəsi 12-55 faiz həddində müəyyənləşdirilmişdir.

Fiziki şəxsin gəlir vergisi haqqında qəbul edilmiş qanuna əsasən fiziki şəxslərin aylıq gəlirindən 6 pilləli şkala üzrə vergi tutulurdu. Bazar iqtisadiyyatı şəraitinə keçid iqtisadi sferada yeni münasibətləri formalaşdırmış, vergitutmanın təkmilləşdirilməsi istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır.

Vergi sahəsində əldə olunmuş ən böyük uğurlardan biri 2000-ci ildə Vergi Məcəlləsinin qəbul edilməsi olmuşdur. Vergi Məcəlləsinin qəbul edilməsi ilə fiziki şəxslərin gəlir vergisinin tətbiqi istiqamətində bir çox əhəmiyyətli işlər görülmüşdür. Beləliklə Vergi Məcəlləsinin qəbul edilməsi ilə fiziki şəxslərin gəlir vergisinin hesablanması mexanizmi sadələşdirilmiş, həmin verginin hesablanma şkalası altı pilləlidən iki pilləliyə endirilmişdir.

Vergitutma mexanizmini düzgün həyata keçirmək, vergiqoyma sahəsində inkişafa nail olmaq, vergitutma praktikasını təkmilləşdirmək üçün vergi nəzəriyyələri haqqında geniş məlumatla sahib olmaq, bu nəzəriyyələrin ətraflı təhlili ilə məşğul olmaq, bunun nəticəsində də əldə olunan məlumatları vergitutma praktikasına tətbiq etmək olduqca əhəmiyyətlidir. Fiziki şəxslərin gəlir vergisi ilə bağlı nəzəriyyələr bu verginin əsası, mahiyyəti, cəmiyyətin həyatındakı yeri və rolu haqqında elmi biliklərin sistemləşdirilmiş formasından ibarətdir.

XVII əsrdə fiziki şəxslərin gəlir vergisi haqqında elmi cəhətdən əsaslandırılmış, sistemləşdirilmiş nəzəri fikirlər mövcud deyildi. Əsas vergi nəzəriyyələri XVII əsrdən etibarən formalaşmağa başlamışdır. İlk nəzəriyyələrindən biri mübadilə nəzəriyyəsidir. Bu nəzəriyyə adından da göründüyü kimi vergitutma sahəsindəki münasibətlərə mübadilə xarakterli münasibətlər kimi yanaşırdı. Yəni ölkə əhalisi

dövlətə vergilər ödəyir və dövlət də bu vergilərin qarşılığında əhaliyə ictimai asayişin təmin olunması, xarici müdaxilələrdən qorunma kimi xidmətlər göstərir.

XVII əsrin əvvəllərində atomistik nəzəriyyə yarandı.Bu nəzəriyyə mübadilə nəzəriyyəsinin bir qolu kimi formalaşmışdır, bu nəzəriyyə də vergilərə bir növ vətəndaşlarla dövlət arasında bağlanan müqavilələrin, qarşılıqlı razılaşmaların nəticəsi kimi baxırdı.Bu nəzəriyyə vergiləri razılaşmalara əsasən vətəndaşların dövlətə müəyyən xidmətlər qarşısında ödədiyi haqq kimi qəbul edirdi.Bu şəkildə aparılan mübadilələr vətəndaşlar üçün əlverişli sayılırdı, çünki dövlət tərəfindən müdafiə olunmaq vətəndaşların özlərini müdafiə etmələrindən daha etibarlı sayılır və vətəndaşlara güvən hissini aşılamiş olurdu.

XVIII-XIX əsrlərdə vergitutma tarixində daha yeni bir nəzəriyyə formalaşmağa başladı.Bu nəzəriyyə vergilərə sığorta mükafatı kimi baxan nəzəriyyə idi.Bu nəzəriyyənin nümayəndələrinin fikirlərinə görə vergilər risk hallarından qorunmaq üçün vətəndaşların dövlətə ödədikləri sığorta ödənişləri olaraq formalaşmışdır.Vergi ödəyiciləri gəlir səviyyəsindən asılı olaraq müharibə, oğurluq,yanğın, təbii fəlakətlər və digər bədbəxt hadisələrdən öz mülkiyyətlərini sığortalayırlar.Bu nəzəriyyənin əsəsindəki sığortalanma ideyası o zaman rəlləşmiş olur ki, dövlət risk halları yarandıqda əhaliyə sığorta ödənişləri etmək öhdəliyini öz üzərinə götürmüş olsun.

İqtisadi münasibətlər inkişaf etdikcə vergitutma sahəsindəki nəzəri fikirlər də təkmilləşir, daha yüksək nəzəri səviyyəyə malik olan vergi nəzəriyyələri yaranırdı. Vergilərin klassik nəzəriyyəsi bu tip nəzəriyyələrdəndir və bu nəzəriyyə Adam Smit, David Rikardo, C.B.Sey, U.Petti, J.Millin adı ilə bağlıdır.Bu nəzəriyyənin yaradıcıları vergilərə dövlətin saxlanılması üçün zəruri olan xərclərin ödənilməsində iştirak edən dövlət gəlirlərinin bir növü kimi yanaşırdılar.A.Smitin fikirlərinə görə hər bir vətəndaş öz gəlirlərinin həcminə uyğun olaraq dövlətin saxlanılmasında iştirak etməlidir.Smitə görə bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət mülkiyyət hüququnu qorumaqla yanaşı bazar iqtisadiyyatının inkişafını da təmin etməlidir.Bütün bunları

reallaşdırmaq üçün dövlətin zəruri miqdarda vəsaitə ehtiyacı vardır. Bu vəsaitlərin təmin edilməsində vətəndaşların da iştirakı qaçınılmazdır. Bu iştirak isə vergilərin, xüsusi ilə də fiziki şəxslərin gəlir vergisinin vasitəsi ilə həyata keçirilir.

A.Smitin fikrinə görə ödənilməli olan vergilərin məbləği və müddəti əvvəlcədən müəyyən olunmalıdır və vergilər vergi ödəyicilərinə uyğun olan vaxtda toplanılmalıdır.

Fikirimcə A.Smitin bu nəzəri fikirləri müasir vergitutmanın prinsiplərinin formalaşmasının əsasını təşkil edir.

İqtisadi və hüquqi münasibətlərin getdikcə inkişafı öz təsirini vergitutma sahəsində də göstərirdi və fiziki şəxslərin gəlir vergisi ilə bağlı yeni nəzəriyyələr formalaşmaqda davam edirdi.

XX əsrin 50-ci illərində Milton Fridman tərəfindən yeni bir nəzəriyyə Monetarist Vergi Nəzəriyyəsi formalaşdırılmışdır. Bu nəzəriyyə pulun kəmiyyət nəzəriyyəsinə əsaslanırdı. Fridmanın fikrinə, iqtisadi tənzimləmə pulun miqdarından və faiz dərəcəsiindən asılı olan pul dövriyyəsi ilə həyata keçirilə bilər. İqtisadi tənzimləmənin aparılmasında pul kütləsinin tənzimlənməsi olduqca vacibdir. Vergilərin köməyi ilə artıq pulları dövriyyədən çıxarmaq və pul kütləsinin həcmi tənzimləmək mümkündür.

XX əsrin 80-ci illərində M.Berns, Q.Stayn və A.Laffer tərəfindən fiziki şəxslərin gəlir vergisi ilə bağlı təklif iqtisadiyyatı nəzəriyyəsi işlənilib hazırlanmışdır. Bu nəzəriyyə də həmçinin vergilərin iqtisadiyyatda xüsusi rolundan, onun iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsində əsas alət olduğundan bəhs etmişdir.

Beləliklə, Laffer gəlirdən büdcəyə daxil olmalı olan verginin son həddini 30 faiz həcmində müəyyən edir. Laffərə görə əgər gəlirdən tutulan verginin dərəcəsi 40-50 faiz olarsa, bu zaman iqtisadi fəallığın aşağı düşməsinə səbəb olar.

İstər ümumi istərsə də xüsusi vergi nəzəriyyələrinin fiziki şəxslərin gəlir vergisinin nəzəri əsaslarının formalaşmasında, onun müasir vəziyyətinə gəlib çatmasında, təkmilləşməsində olduqca böyük rolu olmuşdur.

1.2 Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin məzmunu, əhəmiyyəti, vergitutma bazası və vergi dərəcələri.

Bildiyimiz kimi vergilərin dövlət büdcəsindəki yeri və rolu, dövlət xərclərinin təmin olunmasındakı əhəmiyyətli payı onların təsnifatını zəruri edir. Bu və ya digər verginin təsnifatı həmin verginin mahiyyətini və məzmununu daha dəqiq müəyyənləşdirməyə imkan verir. Vergilərin müxtəlifliyinə və onların hər birinin dövlət gəlirlərinin formalaşmasındakı əhəmiyyətinə baxmayaraq fiziki şəxslərin gəlir vergisi bütün bu vergilər içərisində xüsusi yer tutur.

Gəlir vergisi fiziki şəxslərin bir il ərzində əldə etdiyi gəlir və qazanclarından tutulan vergidir. Birbaşa vergilərə aid edilən fiziki şəxslərin gəlir vergisi dövlət orqanlarının maliyyələşdirilməsində xüsusi yer tutur.

Gəlirlərin əldə olunması üzərində nəzarət, vergiyə cəlb ediləcək gəlirlərin düzgün müəyyənləşdirilməsi olduqca vacibdir. Bu şərtlərə əməl olunduğu, vergi qanunvericiliyinə riayət edildiyi, vergi idarəetməsinin düzgün həyata keçirildiyi hallarda fiziki şəxslərin gəlir vergisi dövlət büdcəsinin maliyyələşdirilməsində, dövlət xərclərinin ödənilməsində olduqca faydalı ola bilər.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisi ölkəmizdə və bir çox xarici ölkələrdə büdcə gəlirlərini formalaşdıran mənbələrdən biridir. Buna görə də vergi qoyulma sahəsində atılan hər bir addım ətraflı düşünülməli və bu istiqamətdə effektiv qərarlar qəbul edilməlidir.

Digər vergilər kimi fiziki şəxslərin gəlir vergisi də müxtəlif vəzifələri yerinə yetirmək istəyən dövlətin iqtisadi təsir alətlərindən biridir. Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin köməyi əhalinin gəlir səviyyəsi tənzimlənir və bununla bərabər

gəlirlərin rasional istifadəsi stimullaşdırılır, gəlirlərin bölgüsündəki bərabərsizlik azaldılır.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin digər ödəniş növlərindən, yığım və rüsumlardan fərqlənən, lakin digər vergi növləri ilə oxşarlıq təşkil edən bir sıra xüsusiyyətləri, əlamətləri vardır. Bu əlamətlərlə ətraflı tanış olaq :

Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin birinci əlaməti odur ki, bu vergi ödənilən zaman mülkiyyətçinin gəlirinin müəyyən bir hissəsi dövlətin mülkiyyətinə keçir.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin ikinci əlaməti onun təyin edilməsi və tətbiq olunmasının qanuniliyi ilə müəyyənləşir. Yəni vergilər qanunvericilik aktları ilə müəyyən olunmuş qaydada müəyyən edilməli və tutulmalıdır.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin və ümumilikdə vergilərin üçüncü əlaməti onların vacibliyi hesab olunur. Qanunvericilikdə müəyyən olunduğu kimi hər bir vergi ödəyicisi müəyyən şərtlər daxilində vergiləri ödəməyə borcludur. Bu hal ölkələrin konstitusiyalarında öz əksini tapır.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin dördüncü əlaməti onun məcburi xarakter daşmasıdır. Dövlət sanksiya və məcbur etmə vasitələri sistemi ilə ödəyicilərə vergi öhdəliklərini yerinə yetirməkdə müəyyən qədər təsir göstərir.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin beşinci əlaməti onun pul formasında ödənilməsidir. Respublikamızın vergi qanunvericiliyinə görə vergilərin əmlak və ya başqa formada ödənilməsi nəzərdə tutulmamışdır. Bir sıra ölkələrdə hələ də natural formada ödənilən vergilər qalmaqdadır.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin altıncı əlaməti onun əvəzsiz xarakter daşmasıdır, yəni vergi ödəyicisi vergi formasında büdcəyə ödədiyi pulun müqabilində bilavasitə heç nə almır, bu öhdəlik birtərəfli xarakter daşıyır. Həmçinin dövlət də öz növbəsində vergiləri toplayarkən, bu vergilərin müqabilində öz üzərinə vergi ödəyicisi qarşısında hər hansı bir öhdəlik götürmür. Amma bu fikirləri dar mənada qəbul etmək heç də

düzgün olmazdı. Bu o demək deyil ki, vergi ödəyiciləri ödədikləri verginin qarşılığında heç nə əldə etmir, əhaliyə göstərilən bir çox pulsuz xidmətlər, məsələn, pulsuz təhsil, səhiyyə, hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən qanunların təmin edilməsi məhz ödənilmiş vergilər hesabına həyata keçirilir.

Dövlət öz xərclərini maliyyələşdirmək, öz funksiyalarını reallaşdırmaq, iqtisadiyyatın tənzimlənməsini həyata keçirmək üçün üçün fiskal mexanizmlər yaradır və bu mexanizmlərdən istifadə edir. Fiziki şəxslərin gəlir vergisi də bu fiskal mexanizmlərə aid edilir. Beləliklə fiziki şəxslərin gəlir vergisinin həm ölkəmizdə, həm də dünya ölkələrinin böyük əksəriyyətində geniş yayılmasının bir sıra faktorları vardır. Bu verginin əsas üstünlüyü ondan ibarətdir ki, bu verginin hesablanması və ödənilməsi qaydaları digər vergilərə nisbətən əlverişlidir.

İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə büdcə gəlirlərinin böyük bir hissəsi fiziki şəxslərin gəlir vergisi hesabına formalaşır.

Ölkəmizdə büdcə gəlirlərinin formalaşmasında fiziki şəxslərin gəlir vergisinin payının inkişaf etmiş ölkələrə nisbətə aşağı olmasının iki önəmli səbəbi məlumdur. Bunlardan birincisi əhalimizin gəlir səviyyəsinin inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə aşağı olmasıdır. İkinci səbəb isə yüksək gəlirlərin vergidən gizlədilməsi və vergidən yayınma hallarının mövcudluğudur.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin məzmununu daha dərinləndirən anlamaq, onun iqtisadi tənzimlənmənin həyata keçirilməsindəki əhəmiyyətini aşkarlamaq üçün, bu verginin vergitutma obyektini, vergitutma bazasını, vergi ödəyiciləri, bu verginin dərəcələri haqqında geniş məlumatla sahib olmaq lazımdır.

Vergi Məcəlləsində də müəyyənləşdirildiyi kimi vergitutma obyektindən vergini ödəməli olan şəxslər vergi ödəyiciləri hesab olunurlar. Buna əsasən fiziki şəxslərin gəlir vergisi üzrə vergi ödəyicilərini rezident və qeyri-rezident fiziki şəxslər olmaqla iki qrupa ayırırlar. Rezident fiziki şəxsə respublikamızın hüdudlarında və ondan kənarında gəlir əldə edən şəxslər hesab olunur. Beləki, rezident fiziki şəxslər

həm respublikamızın mənbələrindən əldə etdiyi, həm də respublika hüdudlarından kənarında əldə etdiyi gəlirlərə görə dövlət büdcəsinə vergi ödəyirlər.

Qeyri-rezident fiziki şəxslər isə yalnız respublikamızın mənbəyindən əldə etdiyi gəlirə görə vergi ödəyən şəxslər hesab olunur.

Vergi qanunvericiliyinə uyğun olaraq, fiziki şəxslərin gəlirləri maddəli işlə əlaqədar olaraq əldə olunan gəlir, maddəli işlə bağlı olmayan fəaliyyətdən əldə edilən gəlir, və vergilərdən azad edilən gəlirlərdən və əsas vəsaitlərin yenidən qiymətləndirilməsindən yaranan artımdan başqa bütün digər gəlirlər olmaqla qruplaşdırılır.¹

Maddəli işlə bağlı əldə olunan gəlirlər dedikdə, şəxslərin müəyyən sahələrdə maddəli çalışması və bunun qarşılığında gəlir əldə etməsi başa düşülür. Maddəli işlə əlaqəli gəlirlərə əmək haqqı, şəxsin bu işdən əldə etdiyi hər hansı bir fayda yaxud da ödəmə, həmçinin əvvəlki iş yerindən, və ya gələcək maddəli işdən əldə olunan gəlirlər aid edilir. Maddəli işlə bağlı əldə olunan əmək haqqı dedikdə, hər hansı bir sahədə işçiyə onun aylıq fəaliyyətinə görə müəssisə tərəfindən ödənilən haqlar başa düşülür. Həmçinin müəssisə tərəfindən işçiyə əmək haqqından əlavə olaraq müəyyən ödənişlər edilə, işçi müəyyən faydalar əldə edə bilər. Bunlara işəgötürənin öz işçisinə müəyyən malı və ya xidməti təqdim etməsini, və ya hədiyyə verməsini, işçinin müəyyən xərclərinin əvəzsiz ödənilməsini, işəgötürən tərəfindən işçinin sığorta haqlarının ödənilməsini və s-ni aid edə bilərik.

Fiziki şəxslərin gəlirlərinin təsnifatlaşdırılmasında növbəti kateqoriya maddəli işlə əlaqəli olmayan fəaliyyətdən gəlir hesab olunur. Qeyd edək ki, maddəli işlə bağlı olmayan fəaliyyətdən gəlirlər də öz növbəsində sahibkarlıq fəaliyyətindən və qeyri-sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə olunan gəlirlər olmaqla iki yerə ayrılır.

---

¹ Azərbaycan Respublikası Vergilər Məcəlləsi

Fiziki şəxsin sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə etdiyi gəlirlərə aşağıdakıları aid edə bilərik:

- ❖ Sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirmək üçün aktivlərin təqdim olunmasından əldə olunan gəlir;
- ❖ Sahibkarlıq fəaliyyətinin məhdudlaşdırılması yaxud da müəssisənin bağlanmasına razılıq verilməsi ilə bağlı əldə olunan gəlir;
- ❖ Əsas vəsaitlərin təqdim olunması ilə əlaqədar alınan və Vergilər Məcəlləsinin 114.7-ci maddəsinin şərtlərinə uyğun olaraq gəlirə daxil edilən məbləğlər. Həmçinin Vergi Məcəlləsinin 141-ci maddəsi ilə müəyyənlanmış gəlirdən çıxılan kompensasiya edilən məbləğlərdən və ya ehtiyatların azalmasından əldə edilən gəlirlər.²

Fiziki şəxsin sahibkarlıq fəaliyyətinin məhdudlaşdırılması ilə bağlı əldə etdiyi gəlirlərlə nümunə kimi aşağıdakı halı misal göstərə bilərik :

Tutaq ki hər hansı bir A fərdi sahibkarı müəyyən bir ərazidə idman mallarının satışının həyata keçirildiyi mağaza açmışdır. Eyni zamanda həmin ərazidə idman mallarının satışını həyata keçirən ixtisaslaşmış, bazarda müəyyən mövqeyə sahib digər bir mağazada fəaliyyət göstərir. Həmin bu mağaza idman mallarının satışının dayandırılması üçün həmin bu fərdi sahibkara qarşılıqlı razılaşma əsasında 8000 manat pul ödəmişdir. Bu halda həmin 8000 manat bu fərdi sahibkarın fiziki şəxsin sahibkarlıq fəaliyyətindən gəliri hesab olunacaqdır.

Qeyri- sahibkarlıq fəaliyyətindən gəlirlərə isə faiz gəlirləri, dividendlər, əmlakın icarəyə verilməsindən əldə olunan gəlirlər, royalti, sahibkarlıq fəaliyyəti məqsədləri üçün istifadə edilməyən aktivlərin təqdim olunmasından əldə edilmiş gəlirlər, idman oyunları ilə bağlı aparılan mərc oyunlarından əldə edilmiş uduşlar və digər gəlirlər aid edilir.

---

² Azərbaycan Respublikası Vergilər Məcəlləsi

Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin vergitutma obyektini beş cür qruplaşdırırlar. Bunlara rezidentlərin gəlirləri üzrə vergitutma obyektini, qeyri-rezidentlərin gəlirləri üzrə vergitutma obyektini, xüsusi notarius tərəfindən həyata keçirilən notariat hərəkətləri üzrə vergitutma obyektini, ödəmə mənbəyindən vergi tutulduğu halda vergitutma obyektini, ölkəmizdə öz daimi nümayəndəliyi vasitəsi ilə fəaliyyət göstərən, qeyri – rezident şəxslərin gəlirləri üzrə vergitutma obyektini, qeyri-rezidentin ödəmə mənbəyində vergiyə cəlb olunması planlaşdırılan ümumi gəlirləri üzrə vergitutma obyektini aid edilir.

Vergi Məcəlləsində vergitutma obyektini anlayışı ilə yanaşı hər bir vergi növü üzrə vergitutma bazası müəyyənləşdirilmişdir. Vergitutma bazası dedikdə vergitutma obyektinin vergi hesablanan hissəsinin kəmiyyətə ifadəsi başa düşülür. Məsələn, fiziki şəxslərin gəlir vergisində vergitutma obyektini işçiyə hesablanmış ümumi əmək haqqı məbləği təşkil edir, vergitutma bazasını isə, əmək haqqının ümumi məbləği ilə onun vergidən azad olunan məbləği arasındakı fərq təşkil edir.

Vergitutma sahəsində ən vacib amillərdən biri də vergi dərəcəsidir. Vergi dərəcəsi vergitutma bazasının hər bir vahidinə düşən vergi məbləğinin müəyyənləşdirir.

Aşağıdakı cədvəldə müxtəlif illər üzrə gəlir vergisinin dərəcəsinin dəyişmə dinamikası verilmişdir :

Cədvəl 1.2³

İllər	Sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə	Qeyri-sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə		Muzdlu işlə bağlı əldə edilən gəlir üzrə
		Xüsusi notarius	Digərləri	
1992-2005	12-55 %		12-55 %	12-55 %

³ Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi internet sahifəsindən əldə edilmiş məlumatlara əsasən

1996-1999	12-40 %		12-40 %	12-40 %
2000-2003	12-35 %		12-35 %	12-35 %
2004-2009	14-35 %		14-35 %	14-35 %
2010	20 %		14-30 %	14-30 %
2012		10 %		
2013-2018			14-25 %	14-25 %

Cədvəldən də görüldüyü kimi fiziki şəxslərin sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə əldə etdiyi gəlirlərə tətbiq olunan verginin dərəcəsi 1992-2005 ci illər arasındakı dövr ərzində 12- 55 faiz aralığında dəyişmişdir.1996-1999 cü illər ərzində bu verginin minimum həddi 12 faiz , maksimum həddi isə 40 faiz həcmində müəyyənləşmişdir

2010-cu ildə muzzdlu işlə əlaqədar əldə olunan gəlir vergisinin dərəcələri 14-35 faiz həddində müəyyənləşdirilmişdir.Həmçinin bu dövr ərzində sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə olunan gəlirlərə 20 faiz dərəcə ilə vergi tətbiq olunmuşdur.

2013-cü ildən isə fiziki şəxslərin gəlir vergisinin dərəcəsi 14-25 faiz həddində müəyyən olunmuşdur.

Fiziki şəxslərin gəlirlərinin təsnifləşdirildiyini bilirik və bu təsnifata uyğun olaraq da fiziki şəxslərin gəlirlərinə tətbiq olunan müvafiq dərəcələr seçilməlidir.Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin dərəcələri beş qrup üzrə qruplaşdırılır.Bu dərəcələrə aşağıdakı dərəcələr aid edilir :

Aylıq gəlirdən tutulan vegi dərəcələri, qeyri- sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə gəlirdən tutulan vergi dərəcələri, sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə gəlirdən tutulan vergi dərəcələri, xüsusi notarius gəlirindən tutulan vergi dərəcələri,idman -mərc oyunlarından əldə edilən uduşdan tutulan vergi dərəcələri.

Bildiyimiz kimi əvvəlki dövrlərdə fiziki şəxslərin aylıq gəlirlərdən tutulan vergi dərəcələrinin müxtəlif şkalaları mövcud olmuşdur və ölkəmizdə aparılan vergi islahatları nəticəsində iki şkalalı vergi dərəcələri tətbiq olunmağa başlanmışdır.

Hal –hazırda fiziki şəxslərin maddəli işlə əlaqəli aylıq gəlirindən aşağıdakı dərəcələrlə vergi tutulur :

Cədvəl 1. 3⁴

<u>Vergi tutulan aylıq gəlirin məbləği</u>	<u>Verginin məbləği</u>
2500 manatdak	14 faiz
2500 manatdan çox olduqda	350 manat + 2500 manatdan çox olan hissənin 25 faizi

Cədvəldən də görüldüyü kimi fiziki şəxsin aylıq gəliri 2500 manata qədərdirsə, onun gəliri 14 faiz dərəcə ilə vergiyə cəlb olunur, əgər fiziki şəxsin aylıq gəliri 2500 manatdan yüksəkdirsə o zaman həmin fiziki şəxsin 2500 manata qədər olan gəlirindən 14 faiz dərəcə ilə yəni, 350 manat məbləğində vergi tutulur və 2500 manatdan çox olan hissədən isə həmin hissənin 25 faizi miqdarında vergi tutularaq bu məbləğlər cəmlənir.

İki və daha artıq yerdə maddəli çalışan fiziki şəxslərin gəlir vergisi həmin şəxslərin hər bir iş yerində aldığı əmək haqqından ayrı-ayrılıqda hesablanır və büdcəyə ödənilir. 2500 manata qədər əmək haqqı alan fiziki şəxslərin vergiyə cəlb edilən gəlirləri minimum əmək haqqının bir misli miqdarında azaldılır.

Bütün bunları praktik misal ətrafında gözdən keçirək :

⁴Azərbaycan Respublikası Vergilər Məcəlləsi

Tutaq ki, hər hansı fiziki şəxsin muzzdlu işlə əlaqəli aşağıdakı gəlirləri vardır :

- əsas iş yerindən 1673 manat
- əvəzçilik üzrə iş yerindən 600 manat

Bu zaman həmin bu fiziki şəxsin büdcəyə ödəməli olacağı verginin məbləği aşağıdakı qaydada hesablanacaqdır :

əsas iş yerindən əldə etdiyi gəliri üzrə - $(1673-173) \times 14 \% = 210$

Beləliklə fiziki şəxsin əsas iş yerindən əldə etdiyi gəlirdən büdcəyə ödəyəcəyi verginin məbləği 210 manat olacaqdır. Bu məbləğ işə götürən tərəfindən hesablanır və işçiyə əmək haqqı ödənilməmişdən əvvəl büdcəyə köçürülür. Buradakı 173 manat isə 2018 ci il üçün ölkə üzrə yaşayış minimumunun məbləğidir. Beləki, ölkəmizdə həyata keçirilən vergi siyasətinə uyğun olaraq əhalinin az təminatlı təbəqələrinin hüquqlarını müdafiə etmək məqsədi ilə hər bir fiziki şəxsin 2500 manata qədər olan və əsas iş yerindən əldə etdiyi gəlirləri yaşayış minimumu həcmində azaldılır.

- əvəzçilik üzrə iş yerində muzzdlu işdən əldə etdiyi gəliri üzrə ödəyəcəyi vergi məbləği isə bu şəkildə hesablanacaqdır - $(600 \times 14 \%) = 84$ və fiziki şəxsin büdcəyə ödəyəcəyi vergi məbləği 84 manat olacaqdır.

Qeyri-sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə illik gəlirdən aşağıdakı cədvəldə göstərilmiş dərəcələrlə vergi tutulur:

Vergi tutulan illik gəlirin məbləği	Verginin məbləği
30000 manatadək	14 faiz
30000 manatdan çox olduqda	4200 manat + 30000 manatdan çox olan məbləğin 25 faizi

Gördüyümüz kimi qeyri-sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə illik gəlirdən də iki kateqoriya üzrə vergi tutulur. Beləki illik gəliri 30000 manatadək olan qeyri -sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərin gəlirləri 14 faiz dərəcə ilə vergiyə cəlb olunur. İllik gəlirləri 30000 manatdan çox olan qeyri- sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərin gəlirlərindən isə vergi 30000 manata qədər olan məbləğin 14 faizi yəni 4200 manat + 30000 manatdan çox məbləğin 25 faizi şəkilində tutulur.

Fiziki şəxslərin qeyri-sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə etdiyi gəlirlərə vergilərin hesablanma metodikasını bir nümunə ilə gözdən keçirək :

Tutaq ki, hər hansı bir fiziki şəxs 60000 manata avadanlıq almış və aldığı bu avadanlığın qiyməti 5000 manat qalxmışdır. Həmin fiziki şəxs sahibkarlıq fəaliyyəti üçün istifadə etmədiyi avadanlığı 65000 manata satmış və bu şəxs 5000 manat məbləğində gəlir əldə etmişdir.

Bu zaman fiziki şəxsin vergiyə cəlb olunacaq illik gəlirindən 700 manat gəlir vergisi hesablanacaq və büdcəyə ödəniləcəkdir. Bu verginin hesablanması aşağıdakı kimidir

$$5000 \times 14 \% = 700.$$

⁵ Azərbaycan Respublikası Vergilər Məcəlləsi

Bildiyimiz kimi hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən fiziki şəxslərin gəlirləri 20 faiz dərəcə ilə vergiyə cəlb olunur.

Bu verginin hesablanmasına aid nümunə ilə tanış olaq :

Hər hansı bir fərdi sahibkarın təqvim ili ərzində göstəriciləri aşağıdakı kimidir :

- 1) Malların satışından 65000 manat gəlir
- 2) Bu gəlirin əldə olunması ilə bağlı 45000 manat xərc

Bu halda fərdi sahibkarın vergiyə cəlb olunacaq gəliri $65000 - 45000 = 20000$ manat olacaqdır və bu məbləğdən ödəniləcək gəlir vergisi ($20000 \times 20\% = 4000$) 4000 manat olacaqdır.

1.3 Vergilər və iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi məsələləri

İnsanların dövlət məhfumuna böyük maraq göstərmələri, dövlətin vəzifələrinin, funksiyalarının, məqsədlərinin nələr olması barədə düşünmələri, bu sahədə həll yolları axtarmaları qədim zamanlara qədər gedib çıxır. Tarix səhnəsinə çıxdığı vaxtdan bu günə qədər dövlətlərin müəyyən öhdəlikləri, vəzifələri olmuşdur. Tarixi dövr ərzində iqtisadi, siyasi, sosial sahədə baş verən inkişaf, irəliləyişlə birlikdə dövlətin də vəzifələri, öhdəlikləri dəyişmişdir.

Dövlətin iqtisadi funksiyalarına və iqtisadiyyatdakı roluna nəzər salmadan öncə iqtisadiyyata dövlət müdaxiləsini tələb edən əsas amillərə və dövlətin ən əsas səviyyədə mövcudluğunu zəruri edən hallara diqqət yetirmək lazımdır.

Bəzi hallarda dövlətin iqtisadiyyata və bazara müdaxiləsi qaçınılmaz və olduqca gərəklidir. Bu müdaxilə ictimai rifahın yüksəldilməsində mühüm rol oynaya bilər. Dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsini zəruri edən birinci amil bazarların mövcudluğu, fəaliyyəti üçün lazımi şəraitin yaradılmasıdır. Bunun üçün dövlət lazımi

qurum və qaydaları yaratmalıdır. Dövlətin mülkiyyət hüquqları və rəqabət qanunları kimi sahələrdə hər hansı müdaxiləsinin olmaması, bəzi bazar fəaliyyəti növlərinin və iqtisadi sektorun bəzi sahələrinin inkişaf etməməsi və onların mövcud olmaması kimi nəticələr doğura bilər.

Dövlət müdaxiləsini şərtləndirən ikinci bir amil isə bazarın öz-özünü tənzimləyə bilməməsidir.

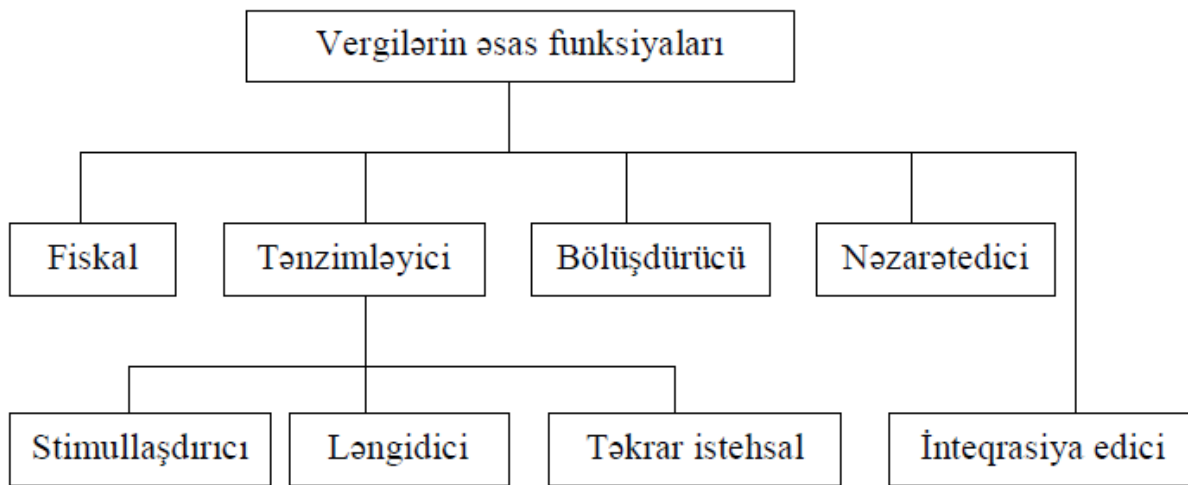
İctimai ehtiyacların artması, dövlətin fəaliyyət sferasının genişlənməsinə səbəb olmuşdur. Əhalinin tələbatının artması, sosial-iqtisadi sahədə baş verən yeniliklər, irəliləyişlər dövlətin qarşısına iqtisadi inkişafı təmin etmək, iqtisadi artıma nail olmaq kimi vəzifələr qoymuşdur. İqtisadi inkişafın və artımın təmin olunması bütün ölkələrdə olduqca əhəmiyyətli məsələlərdən biri hesab olunur, xüsusi ilə də inkişaf etmiş ölkələrin başlıca iqtisadi məqsədlərindən sayılır. Bütün bu sadaladığımız məqsədlərə nail olmaq üçün dövlət tərəfindən effektiv tənzimlənmənin həyata keçirilməsi qaçılmazdır.

Dövlətin iqtisadiyyata ən güclü təsir alətlərindən biri elə vergilərdir. Vergi mexanizmi vasitəsi ilə iqtisadi tənzimlənmənin həyata keçirilməsi digər tənzimləmə vasitələrinə nisbətən ən effektiv və ən güclüsü hesab olunur. Hələ qədim dövrlərdən vergilərə yalnız dövlət büdcəsini doldurmaq üçün bir vasitə kimi deyil, iqtisadi tənzimlənmənin ən mühüm aləti kimi baxılmışdır.

Vergi tənzimlənməsi dedikdə iqtisadi- sosial proseslərə vergi dərəcələrinin dəyişdirilməsi, vergi güzəştlərinin tətbiqi və ləğv olunması, müəyyən vergi növlərinin ləğvi, kimi üsullarla dolayı yolla edilən tədbirlər toplusu başa düşülür.

Vergi tənzimlənməsi vergi mexanizminin və dövlət vergi menecmentinin ən dinamik elementlərindən hesab olunur. Vergi tənzimlənməsi təsərrüfat subyektlərinin, əhalinin, bir çox sosial qrupların iqtisadi maraqları sistemini əhatə edən çox mürəkkəb bir sahədir. Vergilər dövlət maliyyəsinin ən əsas ünsürü hesab olunduğundan iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində onlara əsas element kimi

baxılır. Vergi tənzimlənməsinin müxtəlif üsulları mövcuddur və bu üsullar arasındakı fərq konkret vergi növünün özünəməxsus xüsusiyyətləri və dövlətin qarşısındakı öhdəlikləri ilə müəyyən olunur. Vergilərin dövlət tənzimlənməsindəki əvəzsiz rolu vergilərin funksiyalarından doğur. İqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsində vergilərin həyata keçirdiyi funksiyalar xüsusi önəm daşıyır və vergilərin mahiyyəti də bu funksiyalarla izah olunur. Vergilərin funksiyalarının sxematik təsviri ilə tanış olaq.

Sxem 1.3

Vergilərin iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsindəki rolunu dərinlən öyrənmək üçün onların funksiyaları və bu funksiyaların hər birinin ayrı-ayrılıqda dövlət tənzimlənməsinə necə təsir göstərdiyini təhlil etmək lazımdır.

İqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsində vergilərin **fiskal** funksiyasının olduqca əhəmiyyətli rolu vardır. Bu funksiyanın mahiyyəti dövlətin öz xərclərini maliyyələşdirməsi üçün fiziki və hüquqi şəxslərin gəlirlərinin müəyyən bir hissəsinin dövlət xəzinəsinə cəlb edilməsi ilə ortaya çıxır. Bildiyimiz kimi dövlət proqramlarının həyata keçirilməsi, dövlətin qarşısına qoyduğu məqsədlərin

reallaşması üçün büdcə vəsaitlərinin toplanması məhz fiskal funksiya vasitəsi ilə həyata keçirilir. Buna əsasən deyə bilərik ki, vergilərin digər funksiyaları bir növ fiskal funksiyanın törəmələridir.

Vergilərin digər bir funksiyası **bölüşdürücü** funksiyaadır. Bu funksiya vasitəsi ilə ictimai gəlir əhalinin ayrı-ayrı təbəqələri arasında bölüşdürülür və bu şəkildə tənzimlənmə prosesi həyata keçirilir. Yəni əhalinin yüksək gəlirli təbəqələrinin vergi yükü artırılır və bunun hesabına maliyyə vəsaitləri əhalinin aşağı gəlirli təbəqələrinə ötürülür və ölkədə sosial müdafiə şəbəkəsi formalaşdırılmış, sosial müdafiə proqramları reallaşdırılmış olur. Bu proqramlar vasitəsi ilə cəmiyyətin az təminatlı üzvlərinə maliyyə yardımları edilir, işsizliyə görə müavinətlər verilir, pulsuz tibbi xidmətlər və.s göstərilir.

Tənzimləyici funksiya vasitəsi ilə vergilər iqtisadi proseslərin gedişatına öz mühüm təsirlərini göstərir. Bu funksiyanın əsas mahiyyəti vergi mexanizmlərinin köməyi ilə dövlətin məqsədlərinə nail olmasında özünü biruzə verir. Tənzimləyici funksiyanın köməyi ilə vergilər təkrar istehsal prosesinin sürətini stimullaşdırmaq yaxud ləngitməklə, iqtisadi proseslərə əhəmiyyətli təsir göstərir.

Vergilərin dövlət tənzimlənməsindəki roluna təsir göstərən digər bir funksiyası isə **nəzarətədi** funksiyaadır. Dövlət vergilərdən istifadə etməklə müəssisələrin, əhalinin maliyyə təsərrüfat fəaliyyətlərinə nəzarət edir ki, bu nəzarətin köməyi ilə də dövlət büdcəsində, vergi sistemində düzəlişlər edilməli olan məqamlar müəyyənləşdirilir.

Büdcə gəlirlərinin vergi tənzimlənməsində əsas məqsəd büdcənin gəlir və xərclərini balanslaşdırmaq hesab olunur. Vergitutma sisteminin tənzimləyici funksiyası vergi tənzimlənməsinin məzmununun və məqsədinin müəyyən olunmasında həlledici rol oynayır. Vergi tənzimlənməsindən istifadə üçün ilkin şərt təkrar istehsal prosesinə dövlət müdaxiləsinin iqtisadi cəhətdən nə qədər məqsədə uyğun olub-olmamasıdır.

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin üsullarını birbaşa və dolaylı üsullara

ayırırlar. Birbaşa üsullar adətən hakim-sərəncamverici münasibətləri özündə əks etdirir. Vergitutma sahəsindəki siyasətin də aid edildiyi dolayı üsullar isə müəyyən fəaliyyət sahələrində iqtisadi maraqların yaradılmasını, tənzimlənməsini nəzərdə tutur.

Vergi tənzimlənməsi üsullarını qarşıya qoyduğu məqsədindən asılı olaraq dörd qrupa ayırırlar. Bunlara büdcə- vergi balanslaşdırılması, vergi güzəştləri sistemi, inzibati təsir və sanksiya tədbirləri aid edilir.

İqtisadiyyatın vergi tənzimlənməsi sistemində birinci qrup üsullar öz xüsusi yeri ilə fərqlənir. Transfərlər, subsidiyalar, dotasiyalar, büdcə kreditləri və digər tənzimləyici maliyyə vasitələri ilə yerli büdcələrin gəlir və xərcləri arasındakı tarazlığın təmin edilməsi həyata keçirilir. Bu üsullar vasitəsi ilə həmçinin vergilərin müxtəlif səviyyəli büdcələrə daxil olması məsələsində də balansın gözlənilməsində əhəmiyyətli rol oynayır.

Vergi tənzimlənməsinin digər bir mühüm üsuluna vergi güzəştləri və vergi sanksiyalarını misal göstərə bilərik. Bu tənzimləmə alətlərinin optimal şəkildə bir-birinə uyğunlaşdırılması səmərəli vergi siyasətinin həyata keçirilməsini təmin edə bilər. Güzəşt və sanksiyalar sisteminin köməyi ilə vergitutma sahəsində cari düzəlişlərin edilməsi zərurətini təkrar istehsal prosesinin çevik və dinamik xarakteri tələb edir. Vergi güzəştlərinin iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış olması və vergi tənzimlənməsinin bu güzəştlər vasitəsi ilə aparılması, rəqabətə davamlı məhsul buraxılışı, texniki proseslərin modernləşdirilməsi zamanı yaranacaq olan maliyyə itkilərini kompensasiya edə bilər. Vergi güzəştləri sistemində bir sıra güzəşt növləri daxil edilir. Bunlara avans ödənişlərin ləğvini, verginin ödənilmə müddətinə möhlət verilməsini, vergi öhdəliyinin azaldılmasını və s. misal göstərmək olar.

Dünya təcrübəsində tənzimləmə məqsədi ilə vergi güzəştlərindən istifadənin bir sıra prinsipləri mövcuddur. Bu prinsiplərələ tanış olaq :

- Vergi güzəştlərinin tətbiqi seçim xarakteri daşımır.

- Vergi güzəştlərindən istifadə olunması dövlətin iqtisadi maraqlarına ziyan vurmamalıdır və vergi güzəştlərinin tətbiqi qaydası qanunla müəyyənləşir.

İqtisadiyyatın vergi tənzimlənməsinin digər mühüm elementi isə vergi sanksiyalarıdır. Vergi sanksiyalarına cərimələr, peniyalar və. s aid edilir. Vergi sanksiyaları tənzimlənmə prosesində ikili rol oynaması ilə fərqlənir. İlk növbədə onlar vergi öhdəliyinin yerinə yetirilməsini təmin edirlər, əks halda öhdəliyi yerinə yetirməyənlərə sanksiyalar tətbiq olunur. Digər tərəfdən isə vergi sanksiyaları təsərrüfat subyektlərini öz fəaliyyət sahələrində təsərrüfatçılığın daha effektiv formalarında istifadəyə sövq edirlər.

Vergi tənzimlənməsinin üsulları formalaşdırılarkən onun sosial nəticələrinin nəzərə alınması olduqca mühümdür. Müasir dövrdə investisiyaların vergi stimullaşdırılması sistemi və onun geniş təkrar istehsal prosesi ilə qarşılıqlı əlaqəsinin effektiv təmin edilməsi əsas məsələlərdən biri hesab olunur.

İnvestisiya vergi kreditləri vergi tənzimlənməsinin perspektivli üsullarından hesab olunur. Kreditlərin verildiyi investisiya istiqamətlərinə aşağıdakılar aid olunur :

İxracı əvəz edən istehsal sahələri , elmi-tədqiqat, təcrübə-konstruktor işlərinin aparılması üçün avadanlıqlar, sənaye robotları, texniki informasiya sistemləri və. s

İnvestisiya vergi kreditlərinin verilməsi üçün belə kreditlərin verilməsi barədə müqavilənin şərtlərinin hüquqi təminat mexanizminin yaradılmalıdır. Vergi kreditləri ilk növbədə ixracyönümlü sahələri stimullaşdırmalı və dövlətin sosial yönümlü investisiya proqramlarının həyata keçirildiyi sahələrə yönəldilməlidir.

Günümüzdə vergi tənzimlənməsi sahəsində əsas məqsədlərdən biri fərdi vergi güzəştlərinin sayının azaldılması hesabına vergi tənzimlənməsinin optimallığına nail olmaqdır. Vergi güzəştlərinin verilməsində əsas şərt istehsalçıların bazara daxil olmasının ilkin vəziyyətinin müəyyənləşdirən amillərin təsbit olunmasıdır. Bunlara istehsalçının yerləşdiyi ərazi, həmin ərazidəki təbii-iqlim şəraiti, istehsal imkanları və. s kimi amillər aid edilir.

Bütün bunlardan başqa inzibati təsir üsulları ilə dövlət müəyyən iqtisadi proseslərə nəzarət edə , onlara təsir göstərə, onları tənzimləyə bilər.

İqtisadiyyatın vergi tənzimlənməsinin əsas problemlərindən biri də optimal vergi dərəcələrinin seçilməsidir. Bu prosesin nəzəri mahiyyəti vergilərin fiskal və tənzimləyici funksiyaları arasında nisbi tarazlığa nail olunmasında görünür. Optimal vergi sisteminin qurulması ilk növbədə iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış vergi dərəcələrindən asılıdır. Vergi dərəcələrinin elə bir həddi müəyyən olunmalıdır ki, o həm istehsal və investisiya proseslərini stimullaşdırmalı, həm də büdcə daxilolmalarının həcmi artırmalıdır.

Ölkəmizdə iqtisadiyyatın vergi tənzimlənməsində əsas məqsəd milli, mənəvi dəyərlər ön planda tutulmaqla, vergi sistemini, beynəlxalq standartlara uyğun hala gətirməklə, onu inkişaf etdirməkdən, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə təkan verən səmərəli vergi siyasətinin reallaşdırılmasından ibarətdir.

Vergilər həm birbaşa təsir vasitəsi kimi, həm də nəzarət və təşviq baxımından yaratdığı dolayı təsirlərlə iqtisadi artıma nail olmanın ən böyük maliyyə mənbəyi, dəstəkçisi kimi çıxış edir.

Dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsi çərçivəsində vergi tənzimlənməsinin vəzifələrinə aşağıdakıları aid etmək olar :

Yığım və istehlak arasında rəşional əlaqənin formalaşması. - Vergi yükünün azaldılması, bir qayda olaraq, yığımların həcmi artırmasına gətirib çıxarır. Eyni vəzifə, vergilərin strukturunu istehlak vergilərinin lehinə dəyişdirərək həll edilə bilər.

İnvestisiya və innovasiya proseslərinin stimullaşdırılması. - İnvestisiya fəaliyyəti sahəsində vergi tənzimlənməsinin xüsusi şəkildə həyata keçirilməsi inkişaf etmiş ölkələrin vergi sistemində xüsusi populyarlıq qazanmış və bütün vergi ödəyicilərinin maraqlarına təsir etmişdir. İnvestisiya yönəldilən fəaliyyət sahələrinə xüsusi vergi

imtiyazlarının, vergitutma rejimlərinin tətbiqi, vergilərin hesablanması xüsusi üsullardan istifadə bu sahələrin inkişafına birbaşa təsir göstərir.

Sahibkarlıq təşəbbüsünün inkişafına maraq yaratmaq – Yerli və beynəlxalq vergitutma təcrübəsində bu istiqamətdə diqqətə layiq addımlar atılmışdır.

Sahibkarlığın inkişafında dövlət dəstəyinin təmin edilməsi aləti kimi vergilərin rolu əvəzəlməzdir. Bu sahədə aparılan tənzimləyici tədbirlərə sadələşdirilmiş vergi sistemindən istifadə, sahibkarlıq subyektlərinin informasiya təminatının yaxşılaşdırılması və məlumat əldə etmə imkanlarının genişləndirilməsi aid edilə bilər.

FƏSİL 2. Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin tətbiqinin müasir vəziyyəti və iqtisadiyyatın tənzimlənməsində onun rolu.

2.1 Dövlət büdcəsinin gəlirlərində fiziki şəxslərin gəlir vergisinin yeri və onun inkişaf dinamikası

İqtisadi inkişaf tarixinin keçmişdən günümüzdə kimi bütün mərhələlərində, bütün ictimai- iqtisadi formasiyalarda büdcə dövlətin pul vəsaitlərinə olan tələbatını ödəmişdir. Dövlət büdcəsi iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi, ölkənin müdafiə sisteminin möhkəmləndirilməsi, dövlət idarəetmə orqanlarının maliyyələşdirilməsi məqsədi ilə büdcə fondunun yaradılması, istifadəsi, həmçinin dövlətlə hüquqi və fiziki şəxslər arasında milli gəlirin bölgüsü və yenidən bölgüsü üzrə meydana gələn pul münasibətlərini ifadə edir.

Dövlət büdcəsinin müxtəlif istehsal sahələri ilə qarşılıqlı əlaqələrinin ən effektiv metodlarına misal kimi vergiqoyma və istehsal sahələrinin stimullaşdırılması metodlarını göstərmək olar. İstehsala bu cür təsir metodları eyni zamanda dövlət büdcəsinin iqtisadi mahiyyətinin, əhəmiyyətini daha dərinlən və geniş şəkildə aşkarlamağa imkan verir.

Büdcənin istehsalla olan bu cür qarşılıqlı əlaqələrinin həyata keçməsi – büdcə gəlirlərinin müxtəlif pul fondları şəkilində formalaşması, onun bölüşdürülməsi daha sonra isə həmin fondların büdcə xərcləri maddələri üzrə məqsədə müvafiq şəkildə istifadə olunması formasında baş verir.

Vergilərin cəmiyyətin iqtisadi, sosial və demoqrafik inkişafının formalaşmasındakı rolu dövlət səviyyəsində qəbul olunmuş qərarlardan birbaşa asılıdır. Dünya təcrübəsi

dövlət maliyyələşməsinin formalaşmasında, inkişafında dövlətin maliyyə siyasətinin, büdcə siyasətinin həyata keçirilməsində vergilərin mühüm rolu olduğunu təsdiqləyir. Vergilər həm də büdcə-vergi siyasətinin əsas alətlərindən biridir. Büdcə -vergi siyasəti vergilərin toplanması nəticəsində işgüzar fəallığın və bir sıra sosial məqsədlərin reallaşması üçün dövlət büdcəsinin vəsaitlərindən istifadə imkanlarını nəzərdə tutur. Büdcə-vergi siyasətinin əsas vasitələri vergi dərəcələrinin, vergitutma obyektlərinin və vergi növlərinin dəyişdirilməsi ilə bağlı olan məsələlərdir. Dövlət tərəfindən həyata keçirilən bu siyasətin üsullarına dair keçmişdən günümüzdə müxtəlif baxışlar formalaşmışdır. Bu fikirlərə nəzər salaq :

Keyns tərəfdarlarına görə iqtisadi inkişafın əsas stimulu olan səmərəli ümumi təklifin yaradılması daha məqsəduyğundur və onlar hesab edirdilər ki, vergilərin azaldılması istehsalın artmasına səbəb olur. Lakin bu hal qısa müddətli dövrdə büdcə daxilolmalarını azaldacaq və büdcə kəsirini artırmış olacaq.

Vergi dərəcələrinin azaldılmasını ümumi tələbi artıran əsas amil olduğu fikirini irəli sürən “ İqtisadi təklif nəzəriyyəsinin “ tərəfdarlarının fikirlərinə görə vergilərin azaldılması, əhalinin və sahibkarların gəlirlərinin, həmçinin investisiyaların gəlirliliyinin artmasına səbəb olur. Bu məqsədlə həyata keçirilən vergi siyasəti düşünülmüş şəkildə, digər sosial-iqtisadi problemlərlə qarşılıqlı əlaqə və asılılıq şəraitində yürüdülməlidir.

Dövlət büdcəsinə gəlirlərin optimal səviyyədə daxilolmasını təmin etmək, büdcə daxilolmalarının həcmi və səviyyəsini artırmaq üçün yüksək səviyyədə hazırlanmış büdcə-vergi siyasətindən istifadə olunmalıdır. Büdcə-vergi siyasətində nəzərdə tutulmuş tədbirlərin qiymətlənilməsinə dair göstəricilər Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin hazırladığı büdcə göstəricilərinin tərtiblərinə dair təlimat məktubuna müvafiq olaraq tərtib olunur və təqdim edilmiş hesablamalarda büdcə-vergi siyasətində öz əksini tapan tədbirlərin büdcə gəlirlərinə

təsiri, büdcə-vergi siyasətində nəzərdə tutulmuş tədbirlərin qiymətləndirilməsinə aid hesablamalarla əlaqəli məlumatlar daxil edilməlidir.

Büdcə-vergi siyasətinin effektiv şəkildə yürüdülməsi iqtisadiyyata güclü təsir edir. Günümüzdə iqtisadi münasibətlərin inkişafının sürətləndiyi, yeni mülkiyyət formalarının yarandığı, təsərrüfat subyektləri və idarəetmə orqanlarına sosial-iqtisadi qərarların qəbulu, bu sahədə dəyişikliklərin həyata keçirilməsində geniş hüquqlar verildiyi üçün büdcə-vergi siyasətinin səmərəliliyinin, onun düzgün istiqamətləndirilməsinin əhəmiyyəti və aktuallığı getdikcə artır.

Büdcə-vergi siyasəti dövlətin iqtisadi siyasətinin aparılmasında, sosial-iqtisadi tədbirlərin həyata keçirilməsində sabitliyin əldə olunmasında da mühüm rol oynayır. Onun həyata keçirilməsi nəticəsində xərclərin azaldılmasına, əlavə vergi islahatlarının köməyi ilə gəlirlərin artırılmasına, büdcə kəsirinin kəskin surətdə azaldılmasına nail olmaq mümkündür.

2018- ci il üçün ölkənin büdcə-vergi siyasəti tərtib olunarkən, milli və regional nöqteyi- nəzərdən prioritetliyin, təmin olunması, həmçinin bu siyasət nəticəsində optimal sonluğa gəlmək üçün vergi dərəcələrindəki dəyişikliklərin işgüzar aktivliyə, büdcənin xərclər hissəsində olan dəyişikliklərin inflyasiya və faiz dərəcələrinə təsiri, büdcədə kəsir olan zaman bunun makroiqtisadi tarazlığa təsiri eyni zamanda ölkədəki iqtisadi vəziyyət, onun inkişaf dinamikası nəzərə alınmışdır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadi subyektlərin investisiya fəallığı ilə gəlirlərdən tutulan vergi dərəcələri arasındakı qarşılıqlı əlaqənin öyrənilməsinə istiqamətlənmiş Laffer nəzəriyyəsinə görə vergilərin artırılmasının müəyyən bir həddi olmalıdır. Bu hədd müəyyənləşdirilərkən ölkədəki iqtisadi-sosial vəziyyət, istehsalın vəziyyəti, əhalinin gəlirlilik səviyyəsi və.s kimi mühüm iqtisadi faktorlar nəzərə alınmalıdır. Bu həddin gözlənilməməsi işgüzar fəallığın azalmasına və bu da öz növbəsində büdcə gəlirlərinin azalmasına səbəb olur.

Günümüzdə dövlət büdcəsinin gəlirləri içərisində gəlir vergisinin rolunun və payının müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı bir sıra tədqiqatlar aparılmaqdadır.

Bu istiqamətdə aparılan bir sıra təhlillər aparıcı ölkələrin büdcələrində vergilərin , xüsusi ilə də gəlir vergisinin əhəmiyyətli payını olduğunu sübut edir. Bu təhlillərdən əldə olunan digər bir nəticə isə vergi gəlirlərinin məbləği ilə ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsi arasında asılılığın olmasıdır. Məsələn ABŞ, Böyük Britaniya ,İsveç, İsveçrə kimi ölkələrdə gəlir vergisinin dövlət büdcəsindəki xüsusi çəkisi yüksəkdir. Respublikamızın dövlət büdcəsi maliyyə sistemimizin başlıca həlqəsi, əsas maliyyə planı hesab olunur, Milli Məclis tərəfindən qəbul olunaraq, prezident tərəfindən qanun şəkilində təsdiq olunur. Büdcə sistemi haqqında qanuna görə - büdcə Azərbaycan Respublikasının müvafiq dövlət hakimiyyəti və özünü idarəetmə orqanları vasitəsi ilə dövlət və bələdiyyələrə məxsus olan vəzifə və funksiyaların yerinə yetirilməsi məqsədi ilə lazımı pul vəsaitinin yığılması və istifadəsi üçün əsas maliyyə sənədidir.

Büdcə gəlirləri dedikdə, - Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən dövlət hakimiyyət orqanlarının və yerli özünüidarəetmə orqanlarının sərəncamına vergilər, rüsumlar və digər ödənişlər və daxilolmalar şəklində əvəzsiz daxil olan pul vəsaitləri başa düşülür.

Günümüzdə dövlət büdcəsinin gəlirlərinin öyrənilməsi, təhlili olduqca vacib məsələlərdən biridir. Büdcə gəlirləri dövlətin öz funksiyalarını yerinə yetirməsi üçün mərkəzləşdirilmiş maliyyə vəsaitləri rolunu oynayır. Büdcə gəlirləri bir qayda olaraq qarşıdan gələn il üçün nəzərdə tutulur. Büdcə gəlirləri iqtisadiyyatın inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsində olduqca önəmli bir mənbə kimi çıxış edir. Dövlət gəlirləri sisteminin başlıca tərkib hissəsi olan büdcə gəlirləri dövlətin maliyyə ehtiyatlarını özündə cəmləşdirir. Büdcə gəlirlərinin yaradılması, dövlət tədbirlərinin reallaşması üçün ərazi, sahə və məqsədli təyinat üzrə formalaşır. Büdcə gəlirləri

iqtisadi əlaqələri ifadə etməklə bütün mülkiyyətdən olan müəssisələr, təşkilatlar və əhalinin gəlirləri hesabına ölkənin büdcəsini formalaşdırır. Büdcə gəlirlərinin təsnifatı vergilərdən daxilolmalar, sosial ayırmalar, və digər gəlirlərdən ibarət olan dörd kateqoriyaya bölünür.

Aşağıdakı cədvəldə respublikamızın dövlət büdcəsinin gəlirlərində vergilərin və digər daxil olmaların payı, onların müxtəlif illər üzrə dinamikası ilə tanış olaq :

Cədvəl 2.1⁶ Müxtəlif illər üzrə respublikamızın dövlət büdcəsinin gəlirlərində vergilərin və digər daxilolmaların payı :

Göstərici	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Gəlirlər cəmi (mln.manat)	11403	15700.7	17281.5	19496.3	18400.6	17498	17505.7	16516.7
Əlavə dəyər vergisi (mln.manat)	2082.5	2222.7	2366.9	2710	3119.6	3454.7	3623.5	3668.6
Aksiz vergisi (mln.manat)	514.9	480.2	531.5	593.3	797.3	647.8	625.1	612.6
Mənfəət vergisi (mln.manat)	1429.9	2134	2252	2374.8	2302.7	2211.1	1983.2	2285.9
Torpaq vergisi (mln.manat)	35.3	35.3	30.6	33.1	35.4	48.7	50.3	50.4
Fiziki şəxslərdən tutulan gəlir vergisi (mln.manat)	590.2	715.7	813	859.7	980.3	982.5	1145.7	1040.3
Xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı vergilər (mln.manat)	291.8	433.1	592.5	675.2	684.7	934.5	861.2	903
Əmlak vergisi (mln.manat)	101.8	103.9	105.1	125.1	141.3	148.2	174.7	178.6
Sair gəlirlər (mln.manat)	90.3	140.6	157.6	161.5	192.7	247.7	457	505.7
Digər gəlirlər (mln.manat)	6136.2	9305.4	10306.5	11842.1	10030.4	8706.7	8474.7	7160.5
Mədən vergisi (mln.manat)	130.1	129.8	125.8	121.5	116.2	116.1	110.3	111.1

⁶ Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi internet sahifəsindən əldə edilmiş məlumatlara əsasən <https://www.azstat.org/MEsearch/details>

Cədvəldən görüldüyü kimi respublikamızda büdcə gəlirlərinin əsas hissəsinin vergilərdən daxilolmalar təşkil edir. Gəlir vergisinin də bu gəlirlər içərisində xüsusi paya sahib olduğunu görə bilirik. Görüldüyü kimi 2010- cu ildən 2017 –ci ilə qədər olan dövr ərzində gəlir vergisindən daxil olmaların həcmində artışı müşahidə olunmuşdur. Bunun əsas səbəbləri kimi ölkəmizdə yeni-yeni iş yerlərinin açılmasını, əhalinin məşğulluq səviyyəsinin artmasını, əhalinin gəlirlərinin səviyyəsinin müəyyən qədər yüksəlməsini göstərə bilərik.

Dövlət vergilərinin növləri, vergi qoyma obyektləri, imtiyazların növləri və dərəcələri vergilərin ödənilməsi qaydaları və onların büdcə və büdcədən kənar fondlara hesablanması qaydası dövlət icra strukturlarının aktlarına əsasən tətbiq edilir. Büdcə gəlirlərinin tərkibində ən əhəmiyyətli yeri vergilərdən daxilolmalar tutur.

Günümüzdə fiziki şəxslərin gəlir vergisi Respublikamızın dövlət büdcəsinin gəlirlərinin formalaşmasında xüsusi çəkiyə sahibdir. İlk tətbiq olunan zamanlarda bu vergi özünü kifayət qədər doğrultmasa da, sonralar həyata keçirilən vergi islahatları, vergi qanunvericiliyi sahəsində aparılan təkmilləşdirmə işləri gəlir vergisi üzrə daxilolmaların artması ilə nəticələnmişdir.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin büdcə gəlirlərindəki payını artırmaq, bu vergi növü üzrə toplanılmış vergilərin büdcəyə effektiv şəkildə daxil olmasını təmin etmək üçün fiziki şəxslərin gəlir vergisinin toplanılması istiqamətində mühüm addımlar atılmalı, təkmilləşdirmə işləri görülməli, bu sahədə baş verə biləcək qeyri-qanuni hallar aşkarlanmalı, bu hallarla effektiv mübarizənin üsul və vasitələri müəyyənləşdirilməlidir. Bütün bunları reallaşdırmaq üçün gəlir vergisi üzrə vergitutma sahəsində nəzarət tədbirləri gücləndirilməli, bu verginin tətbiqinin daha səmərəli formaları müəyyənləşdirilməlidir.

2.2 Xarici ölkələrin praktikasnda iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində fiziki şəxslərin gəlir vergisinin rolu.

Günü-gündən dəyişən, dinamiklik göstərən iqtisadi şərtlər daxilində sabit iqtisadi inkişafı təmin etmək, əhalinin yaşayış səviyyəsini yüksəltmək dövlətin müdaxiləsi və tənzimlənməsi olmadan mümkün olmur. Hər nə qədər hazırkı dövrdə bazar münasibətlərini, iqtisadiyyatın öz-özünü tənzimləmə gücündə olduğunu, dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin əsassız olduğu ilə bağlı iqtisadi fikirlər səslənsə də iqtisadiyyatda dövlət tənzimlənməsi qaçınılmazdır. Dövlət tənzimlənməsinin ən mühüm və təsirli üsullardan biri vergi tənzimlənməsidir. Vergi tənzimlənməsində effektiv nəticəyə nail olmaq, bu sahədə olan ən müasir metod və üsulları ölkəmizdə də tətbiq etmək üçün xarici ölkələrin praktikasından yararlanmaq lazımdır.

İqtisadiyyatları bazar münasibətlərinin təsiri altında təşəkkül tapan ölkələrin vergi tənzimlənməsi sistemləri çoxsaylı siyası, iqtisadi və sosial şərtlər daxilində formalaşmışdır. Vergilərin sayına, quruluşuna, yığılma formalarına, dərəcələrinə və bir çox digər xüsusiyyətlərinə görə bu ölkələrin vergi sistemləri bir-birindən nəzərə çarpacaq dərəcədə fərqlənir.

Xarici ölkələrin vergitutma praktikasını, dövlət tənzimlənməsi sahəsində fiziki şəxslərin gəlir vergisinin rolunu daha ətraflı şəkildə öyrənmək üçün xarici ölkələrin vergi sistemləri barədə geniş məlumata sahib olmaq lazımdır.

Xarici ölkələrin vergi sistemlərinin təhlili, öyrənilməsi bizə bazar iqtisadiyyatlı ölkələrin vergitutma sahəsindəki təcrübəsini, vergitutma mexanizmlərinin fəaliyyət və inkişaf qanunauyğunluqlarını nəzərə almağa şərait yaradır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində xarici ölkələrin vergi sistemləri müxtəlif iqtisadi, siyası, sosial, inzibati faktorların təsiri nəticəsində formalaşmışdır. Vergi növlərinə, vergilərin sayına, strukturuna, yığılma formalarına, dərəcəsinə və digər əlamətlərə görə ölkələrin vergi sistemləri bir-birindən fərqlənir. Lakin bütün vergi sistemlərinə

xas olan ümumi bir cəhət mövcuddur. Bu cəhət dövlətin vergi gəlirlərini artırma səylərindən, bunun müxtəlif yollarını axtarmasından və vergitutmanın əsas prinsiplərinə cavab verən optimal vergi sisteminin yaradılmasından ibarətdir.

Xarici ölkələr öz iqtisadi məqsədlərinə, yürütdükləri iqtisadi siyasətə və buna əsasən formalaşdırılan vergi siyasətinə uyğun vergi sistemi qurmağa çalışırlar. İnkişaf etmiş ölkələrdəki vergi siyasəti iqtisadi sferada baş verən böhran halları ilə vergi dərəcələrini aşağı salmaq yolu ilə mübarizə aparmaq fikirini irəli sürən təklif iqtisadiyyatının nəzəri postulatlarını əsas tutur.

Müasir iqtisadiyyatda qloballaşma prosesinin dərinləşdiyi, iqtisadi inteqrasiyanın sürətləndiyi, bir şəraitdə müxtəlif ölkələrin vergi sistemlərinin bir-birinə uyğunlaşdırılması zərurəti yaranır.

Xarici ölkələrin praktikasında iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində gəlir vergisinin rolunu və önəmini daha dərinlən anlamaq üçün bir neçə ölkənin vergi tənzimlənməsi sistemi və vergitutma mexanizmi ilə tanışlıq məqsədə uyğun olardı.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisi vasitəsi ilə iqtisadiyyatın tənzimlənməsini həyata keçirən ölkələrdə bu istiqamətdə fərqliliklər meydana çıxmaqdadır. Vergi mükəlləfiyyətlərinin daşınma xüsusiyyətlərinə görə ölkələri bir neçə meyar əsasında müqayisə edə bilərik. Daha əsaslı nəticəyə gəlmək üçün müqayisə meyarı kimi ölkədəki çalışan əhəlinin gəlirlərinə tətbiq olunan gəlir vergisinin ən yuxarı həddindən istifadə etmək məqsədə uyğun olardı. Bir neçə ölkə timsalında müqayisəmizi ətraflı şərh edə bilərik.

Qərbi Avropa ölkələrindən olan Belçika ən yüksək həddə olan vergi dərəcələri ilə fərqlənir. Burada gəlir vergisinin maksimal dərəcəsi 54 faizə çatır. Həmçinin bu ölkədə digər vergi növləri də yüksək dərəcə ilə tutulur. Vergilərin yüksək dərəcə ilə tutulmasına baxmayaraq Belçikada iqtisadi vəziyyət heç də aşağı səviyyədə deyil.

Finlandiyada gəlir vergisinin maksimal həddi 46,6 faiz təşkil edir, o da yüksək gəlir vergili ölkələr sırasındadır. Buna baxmayaraq yüksək dərəcəli gəlir vergisi müşahidə

olunan bir çox ölkələrlə müqayisədə Finlandiyada iqtisadiyyatı kifayət qədər yaxşı vəziyyətdədir.

Yüksək dərəcəli gəlir vergisi ilə seçilən digər bir ölkə isə Danimarkadır. Yüksək gəlir vergili ölkələr sırasında Danimarka dördüncü yerdədir. Gəlir vergisinin dərəcəsi Danimarkada 44 faiz təşkil edir. Burada gəlir vergisi ilə yanaşı digər vergilər də yüksək dərəcə ilə tutulur. Bunlara baxmayaraq bu ölkədə təzadlı bir məqam da qeydə alınır. Beləki yüksək vergi mükəlləfiyyətləri ölkə əhalisinin nəinki narazılığına səbəb olmur hətta danimarkalılar özlərini dünyanın ən xoşbəxt milləti hesab edirlər.

İtaliyada fiziki şəxslərin gəlir vergisinin maksimal həddi 39 faiz təşkil edir. Bu ölkədə vergilər yüksək dərəcə ilə tutulsa da, digər ölkələr ilə müqayisədə adambaşına düşən ÜDM in həcmi daha azdır.

Fransada da iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində, iqtisadi sahələrin maliyyə resursları ilə təmin edilməsində vergilər mühüm rol oyanayır. Fransada gəlir vergisinin ən yüksək həddi 40 faiz təşkil edir. Burada əhalinin yüksək gəlirli təbəqəsinin demək olar yarısı gəlir vergisinin ödəyicisidir.

Yüksək vergi dərəcələri ilə yanaşı aşağı vergi dərəcələri də tətbiq olunan ölkələr vardır. Bu ölkələrdə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin öz xüsusiyyətləri ilə fərqlənir.

Bu ölkələrə görə misal olaraq İsveçrəni göstərə bilərik. Bu ölkədə rəhbərlik aşağı vergi siyasətindən ölkəyə investisiya qoyuluşunu stimullaşdırır. Bu ölkədə aşağı vergi yükü ilə yüksək iqtisadi göstəricilər bir arada cəmlənmişdir.

Kanadada da vergitutma strukturu Amerika Birləşmiş Ştatları ilə eynilik təşkil edir. Burada gəlir vergisinin maksimum dərəcəsi 31.2 faizdir.

Yaponiya dünyada ən güclü iqtisadiyyata malik ölkələrdən biridir. Buna baxmayaraq adambaşına düşən ÜDM -in həcminə görə heç də ön sıralarda həmçinin Yaponiyanın

dövlət borcunun məbləği də xeyli yüksəkdir. Amma burada gəlir vergisinin son həddi 33 faiz təşkil edir.

Böyük Britaniya öz xüsusi vergi sistemi, özünəməxsus vergitutma xüsusiyyətləri, iqtisadiyyata dövlət təsirinin xüsusi üsulları ilə seçilir. Bu ölkə həm də vergitutma nəzəriyyəsinin vətəni hesab olunur. Burada gəlir vergisinin maksimum dərəcəsi 40 faizdir.

Hal-hazırda gəlir bərabərsizliyi ölkələrdə ən mühüm problemlərdən biri hesab olunur. Bu problemi aradan qaldırmaq üçün dövlət ən uyğun vasitələrdən istifadə edərək gəlirlərin yenidən bölgüsünün tənzimlənməsini həyata keçirməlidir. Bu istiqamətdəki ən təsirli mexanizm vergitutma mexanizmidir.

Gəlirlərin bölgüsü sahəsindəki ədalətsizliyin qarşısını almaq üçün ilk yol əsas bölgü əlaqələrinin yəni dövlət və kapitalist mülkiyyəti nisbətinin dəyişməsidir. Lakin gəlir bölgüsündə meydana gəlmiş axsaqlıqları aradan qaldırmaq üçün iqtisadi sistemdə belə əsaslı bir dəyişikliyi həyata keçirmək heç də asan deyil. Burada iqtisadi sistemin fəaliyyətini pozmayan bir mexanizmin tətbiqi daha uyğun olardı. Bunlara vergilər, dövlətin ictimai xərclər vasitəsi ilə və ya vergi-transfer prosesi ilə həyata keçirdiyi dəyişiklikləri misal gətirə bilərik.

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin gəlir vergisi vasitəsi ilə həyata keçirildiyi xarici ölkələrdə üç cür vergi dərəcələri tətbiq olunur. Bu dərəcələrə aşağıdakılar aid edilir :

Regressiv vergi dərəcələri tətbiq olunduğu zaman - yüksək gəlirli şəxslər ilə nisbətdə aşağı gəlirli şəxslərin əldə etdikləri gəlirlərdən daha yüksək dərəcə ilə vergi tutulur.

Progressiv vergi dərəcələrinin tətbiqi isə gəlirlərin artmasına mütənasib olaraq vergi dərəcələrinin də artmasını öz bərabərində gətirir.

Proporsional vergi dərəcələrinin tətbiqinin əhali gəlirləri arasındakı bərabərliyin təmin edilməsində mühüm rolu olmuşdur.

Sadaladığımız tariflər arasında progressiv vergitutmanın gəlirlərin bölgüsünə daha çox müsbət təsiri vardır. Çünki bu zaman aşağı gəlirli əhali qruplarının, əhalinin daha yüksək gəlirli qruplarına nisbətən daha az vergi ödəməsinə və vergidən sonra qalan gəlirin əhalinin aşağı gəlirli qruplarının xeyrinə dəyişməsinə şərait yaradır.

Gəlirlərin əhalinin az gəlirli qruplarının xeyrinə dəyişməsinə müsbət təsir göstərən amillərdən biri də vergilərin dolaylı və birbaşa şəkildə alınmasıdır. Dolaylı vergilər əvvəlcədən malların bazardakı satış qiymətinə daxil edilərək istehlakçılar tərəfindən ödənilir. Gəlirlərin bölgüsündəki ədalətliliyinin təmin edilməsi baxımından birbaşa vergilər daha asan bir şəkildə idarə edildiyi halda dolaylı vergilər yoxsul, varlı fərqi qoymadan fərdlərin almağa məcbur olduğu bütün mallara qoyulur və fərqli gəlirli əhali qruplarının hər birinə eyni vergi yükünü bölüşdürür.

Xarici ölkələrin praktikasında iqtisadi məqsədlərə nail olunmasında, iqtisadi proseslərə effektiv müdaxilənin təmin edilməsində, dövlət tənzimlənməsinin səmərəli bir şəkildə həyata keçirilməsində vergilərin, xüsusi ilə də fiziki şəxslərin gəlir vergisinin əhəmiyyəti çox böyükdür. İqtisadi sabitliyi təmin etməyin ilkin şərti ədalətli gəlir bölgüsünün təmin edilməsidir. Bu sahədə ən önəmli rolunu fiziki şəxslərin gəlir vergisi oynayır. Bu verginin başlıca xüsusiyyəti onun subyektivliyindədir. Yəni bu vergi vergi ödəyicisinin şəxsi və ailə vəziyyətini nəzərə alır. Bu vergi, vergiyə cəlb olunma vahidi olaraq tək insanı yox, ailəni mərkəzə qoyur. Vergi ödəyicisinin ödəmə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi zamanı ailəni meydana gətirən fərdlərin vəziyyətlərini ayrı-ayrılıqda nəzərə almaqla az gəlirli əhali qruplarının mövcud gəlirinin əhəmiyyətli bir hissəni vergidən uzaq tuta bilir.

Gəlir səviyyəsi vergi ödəyicilərinin ödəmə qabiliyyətinin əsas göstəricisi olduğundan, bu verginin tətbiqində cəmiyyət daxilində və məhsuldar iqtisadi sferada ədalətli gəlir bölgüsünə müvafiq vergitutma prosesinin həyata keçirilməsi çox əhəmiyyətlidir. Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin özəyini təşkil edən gəlirin yenidən

formalaşmasında vergi güzəştlərinin, vergidən azadolmaların tətbiqi, eyni zamanda tarif quruluşu olduqca əhəmiyyətlidir.

Dövlətin nail olmaq istədiyi məqsədlərə hədəflərə uyğun olaraq vergitutma mexanizmi formalaşdırılır. Ölkədə tam olaraq bərabərliyin hədəf alındığı hallarda, orta gəlirdən yüksək olan gəlirlərdən vergi tutulur və əldə olunan gəlir bu sərhəddin altında gəlir səviyyəsinə malik olan əhali qrupları arasında uyğun bir şəkildə bölüşdürülür və bərabərlik təmin edilir. Lakin hədəfin yalnızca gəlir bölgüsü arasındakı qeyri-bərabərliyin tənzimlənməsi olduğu halda isə gəlir vergisi artan nisbətdə olan tariflə vergiləndirilir. Bu fikirlər xüsusilə də müdaxiləçi dövlət maliyyəsini dəstəkləyən Keynsyan iqtisadçılarla funksional maliyyə nəzəriyyəsinin tərəfdarların görüşlərində vurğulanır. Bu nəzəriyyəçilərin fikirlərinə görə artan nisbətdəki tariflə alınan vergi, gəlirin yenidən bölüşdürülməsində olduqca əhəmiyyətli vasitələrdən olub, əhalinin yüksək gəlirli qruplarından yüksək, az gəlirli əhali qruplarından isə aşağı dərəcə ilə vergilərin alınması yolu ilə bu təbəqələrin gəlirləri arasındakı fərqi azaltmaqdır. Amma bu hal heç də həmişə reallaşmır. Çünki uzun müddətli dövr ərzində fərdlər peşə seçimləri edərkən nisbi olaraq vergi sonrası gəlirlərini əldə rəhbər tutacaqlarına görə yuxarı gəlirli işlərdən əldə olunan gəlir, yüksək nisbətlə vergilərin tətbiqi ilə böyük həcmdə azalacağına görə bu vəzifələr insanlar üçün o qədər də cəzbedici olmayacaq. Bu halda işəgötürənlər yüksək ödənişli ixtisaslı işçiləri itirməmək və artan vergi dərəcələrinin onlara göstərdiyi mənfi təsirlərin qarşısını almaq üçün daha çox ödəniş etmək yoluna gedəcəklər. Bu qruplara ödənilən əlavə ödənişlərin məbləği isə ixtisaslaşma səviyyəsi aşağı olan və daha az ödənişli işçilərin vergilərin tətbiqindən əvvəlki kimi əməkhaqlarından çıxılacaqdır. Belə bir fəaliyyət mexanizmi artan nisbətlə vergitutmanın gəlir bölgüsünə təsirini yox edəcəkdir.

Əmək gəlirlərindəki bərabərsizliyin aradan qaldırılması, bu sahədə optimal bölgünün təmin edilməsi istər bizdə, istərsə də xarici ölkələrdə dövlət tənzimlənməsində uzun

zaman ərzində diqqət çəkən məsələlərdən olmuşdur. Optimal yenidən bölgü problemi əmək bazarında olan rəqabət şəraitində tədqiq olunur. Bundan dolayı da əmək gəlirlərində müşahidə edilən müxtəlifliklər bütövlükdə işçi verimliyindəki müxtəliflikləri əks etdirir.

Dövlət vergi sistemi vasitəsi ilə əldə etmək istədiyi gəlir səviyyəsini tənzimləyə bilər. Müasir dövrdə cəmiyyətdə təbəqələr arasındakı qütbləşmənin qarşısının alınması, gəlirlərin bölgüsündəki ədalətsizliyin aradan qaldırılması, tək cə əxlaqi və etik zərurət deyildir, bu həm də bazar münasibətləri zəmnində qurulmuş iqtisadi sistemin sağlam vəziyyətinin qurulması üçün olduqca önəmlidir. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün ölkədə ədalətli gəlir bölgüsü təmin edilməlidir, gəlir səviyyələri arasındakı hədsiz böyük uçurum aradan qaldırılmalıdır.

2.3 İnkişaf etmiş ölkələrin vergitutma praktikasındakı müsbət cəhətlərin ölkəmizə tətbiqi xüsusiyyətləri.

Böyük böhranlara, müharibələrə, müxtəlif tarix səhnələrinə şahidlik edən ölkələr iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr olmaqla iki cür qruplaşdırılır. Ölkələrin bu cür təsnifləşdirilməsində, adambaşına düşən milli gəlir, əhalinin rifah səviyyəsi, ortalma ömür, təhsil səviyyəsi və s. faktorlara görə aparılır. Bu göstəricilərdən başqa digər bir önəmli göstərici isə vergi sistemi, ölkədəki vergitutma xüsusiyyətləri, vergi mexanizmidir. Ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyəsi vergi mexanizmlərinə böyük təsir göstərə bilər. İstər iqtisadçılar, istərsə də, sosioloqlar bəşər tarixinin başlanğıcından bu günə qədər iqtisadi inkişaf və cəmiyyətin inkişafı arasında bir paralellik olduğu fikrini irəli sürmüşdülər. Buna görə də vergi qoyma strukturu ilə iqtisadi inkişaf arasındakı əlaqə, cəmiyyətin inkişafı ilə birlikdə analiz edilir.

Vergilər ölkədəki iqtisadi və sosial sferanı müəyyənləşdirən ünsürlərdəndir. Vergilərin iqtisadiyyatda yeri və rolu olduqca böyükdür. Vergilərlə, vergitutma

şərtləri ilə bağlı hər hansı bir dəyişiklik, iqtisadiyyatdakı digər faktorlara da təsir edir.Məsələn, durğunluq və böhran dövrlərində vergi gəlirlərində azalma baş verir. Vergilərin birbaşa və dolaylı şəkildə tutulması, gəlirin və sərvətin ədalətli bölgüsünə, vergilərə qarşı vergi ödəyicilərinin reaksiyalarına istehsal və istehlakın strukturuna, rəqabət şərtlərinə və bir çox faktorlara yaxından təsir edir.Vergi mexanizminin iqtisadiyyata digər böyük təsiri isə gəlirlərin bölgüsü ilə bağlıdır.Gəlir bölgüsündəki natarazlıqların aradan qaldırılması, dövlətin əsas sosial məqsədlərindən biridir və bunun təmin olunması üçün kifayət qədər sağlam iqtisadi və maliyyə siyasətləri tətbiq olunmalıdır.

İnkişaf etməkdə olan ölkələr ilə inkişaf etmiş ölkələrin vergi sistemi, vergitutma xüsusiyyətləri arasında fərqliliklər mövcuddur.Hər ölkədə onun sosial, iqtisadi, siyasi quruluşuna uyğun olan vergi sistemi formalaşdırılır.Amma vergi sistemlərinin bəzi beynəlxalq xüsusiyyətləri də mövcuddur ki, bu xüsusiyyətlər bütün ölkələrin vergitutma mexanizminə uyğunlaşdırılması məqsədə uyğundur.Bu ortaq özəlliklərin öyrənilməsi, xüsusi ilə də bu göstəricilərin inkişaf etmiş ölkələr təmsalında araşdırılması, öyrənilməsi və inkişaf etmiş ölkələrin vergitutma praktikasındakı müsbət cəhətlərin ölkəmizin vergi sistemində tətbiqi, bu müsbət xüsusiyyətlərdən yararlanma olduqca vacibdir.

Zaman keçdikcə iqtisadi sektorda vergilərin rolu, funksiyaları və milli gəlirdəki payı artmaqdadır.İnkişaf səviyyəsi aşağı olan ölkələrin iqtisadiyyatlarında vergilərin payı aşağıdır.Amma ölkələlərin iqtisadiyyatı inkişaf etdikcə vergilərin önəmi və payı da artmağa başlayır.

Milli gəlirin tərkibində vergilərin payının dəyişməsi vergilərin quruluşunda da bir çox dəyişikliklərə yol açmışdır.Vergilərin quruluşundakı dəyişikliklərdən bəhs etdikdə dolaylı və birbaşa vergilərin nisbətindəki dəyişikliklərdən də söz açə bilərik.İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə istehlak vergilərindən təşkil olunmuş dolaylı vergilər vergi gəlirləri içərisində olduqca əhəmiyyətli yer tutur.

İnkişaf etmiş ölkələrdə isə birbaşa vergilərin, xüsusi ilə də fiziki şəxslərin gəlir vergisinin mili gəlirdə daha böyük payı olduğu görülməkdədir.

Güclü bir vergi sisteminin xarakterik xüsusiyyətlərinə onun obyektivliyi və iqtisadi inkişafı dəstəkləməsi aid edilir. Vergilərin obyektivliyi dedikdə vergilərin tətbiqində fərdlər arasında ayrı-seçkilik hallarının olmaması başa düşülür. Lakin vergilərin obyektivliyi ilə iqtisadi inkişafın hədəflənməsi bəzən bir-biri ilə təzad təşkil edə bilər. İqtisadi inkişafın yüksəldilməsi və məşğulluq səviyyəsinin artırılmasının hədəfləndiyi bəzi sahələr vergi mexanizmi vasitəsi ilə stimullaşdırıla bilər. Yəni bu sahələrdə vergiqoymanın fərqli üsullarından istifadə edilə, vergi dərəcələri və vergi yükü azaldıla, müəyyən vergi güzəştləri, vergidən azadolmalar tətbiq edilə bilər.

Bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə 1980-ci ildən bəri vergi reformları sayəsində vergitutmanın strukturu dəyişməkdədir. Ümumilikdə xarici ticarətdən alınan vergilər azaldılmış, daxili istehlakdan alınan vergilər artırılmışdır.

İnkişaf etmiş, sənayeləşmiş ölkələrin göstəricilərinə nəzər salsaq, görürük ki, bu ölkələrdə toplanan gəlirlərdən vergilər inkişaf etməkdə olan ölkələrdə toplanılmış istehlak vergilərindən iki dəfə çoxdur. Həmçinin inkişaf etmiş ölkələrin xarici ticarətdən əldə etdikləri vergi gəlirləri sənayeləşmiş ölkələrdəkindən daha çoxdur.

Yüksək inkişaf səviyyəsi ilə fərqlənən ölkələrin vergitutma praktikası ilə yaxından tanışlıq, bu ölkələrin vergi sistemlərin, vergitutma xüsusiyyətlərinin ətraflı təhlili, ölkəmizin vergi sistemi ilə həmin ölkələrdəki vergi sisteminin müqayisəsi və bu müqayisəyə əsasən inkişaf etmiş ölkələrin vergitutma praktikasındakı müsbət cəhətlərin ölkəmizə tətbiqi vergi sistemimizin inkişafının təmin olunması üçün olduqca önəmlidir.

İnkişaf etmiş ölkələrdən olan Almaniyanın vergi sistemi və buradakı vergitutma xüsusiyyətlərinin nəzərədən keçirək.

Almaniyada vergilərin dövlət büdcəsinin gəlirlərindəki payı təqribən 80 faizdir. Ölkədə tutulan əsas vergi növləri əlavə dəyər vergisi, fiziki şəxslərin gəlir vergisi, korporasiyaların mənfəət vergisi və aksiz vergisidir. Birbaşa vergilərin içərisində ən önəmli pay fiziki şəxslərin gəlir vergisinə aiddir. Burada gəlirin əsas mənbələrinə əmək haqqı, bank faizləri, qiymətli kağızlardan əldə edilən dividendlər, yaşayış sahələrinin icarəsindən gəlir, fərdi əmək fəaliyyətindən gəlir və. s aid edilir. Almaniyada gəlir vergisi mütərrəqi şkala üzrə tutulur.

Kapitalın gəlirinə qoyulan vergi də gəlir vergisinin formalarına aid edilir. Bu vergi kapitaldan əldə olunan gəlirlərin, məsələn dividendlərin, səhm üzrə faizlərin bilavasitə ödənilməsi zamanı fiziki şəxslərdən tutulur. Kapitaldan əldə olunan gəlirlərin vergi dərəcəsi 25 faiz təşkil edir.

Korporasiya vergisi də gəlirlərə qoyulan vergilərə daxildir, lakin bu verginin ödəyiciləri fiziki şəxslər deyil, hüquqi şəxslər hesab olunur.

Almaniyada 1970-ci ildən günümüzdə qədər olan dönm ərzində dövlət gəlirləri içərisində birbaşa vergilərin payı artmış bunun əksinə dolaylı vergilərin payları azalmışdır. Deyə bilərik ki, vergi mexanizmi öz ədalətli mövqeyini qoruyub saxlamışdır.

Almaniyanın müasir vergi sistemi özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə fərqlənir və o hələ L. Erxard tərəfindən əsas qoyulmuş prinsiplərə əsasən fəaliyyət göstərir. Bu prinsiplərə aşağıdakılar aiddir :

Vergilərin mümkün olduğu qədər minimum səviyyədə olması ;

Vergiqoymanın məqsədəuyğunluğu, yəni vergitutma sahəsindəki xərclərin özlərini ödəyə bilmələri ;

Vergilərin rəqabət şəraitinə maneçilik törətməməsi;

Vergilərin gəlirlərin ədalətli bölgüsünü təmin etməsi;

Vergilərin həcminin dövlət tərəfindən göstərilən xidmətlərin həcminə müvafiq olması;

Vergi sisteminin insanların şəxsi həyatına hörmət əsasında formalaşdırılması və. s aiddir.

Dünya iqtisadiyyatındakı hakim mövqeyi, yüksək dərəcədə inkişaf etmiş iqtisadiyyatı ilə fərqlənən ABŞ –nın vergi sistemi və vergitutma xüsusiyyətlərini də nəzərdən keçirmək, bu ölkənin vergi strukturunun ətraflı öyrənmək ölkəmizdə vergitutmanı inkişaf etdirmək baxımından məqsədəuyğun olardı.

ABŞ-ın vergi sistemi dünyadakı ən inkişaf vergi sistemlərindən hesab olunur. ABŞ-ın müasir vergi sistemi üçün federal hökumət, ştatların hökuməti və yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən vergilərin əsas növlərindən paralel olaraq istifadə olunması halı xarakterikdir.

ABŞ-da büdcə gəlirlərinin əsas hissəsini fiziki şəxslərin, hüquqi şəxs statusu olmayan fərdi müəssisələrin və ortaqlıqların ödədikləri gəlir vergisinədən təşkil olunmuşdur. Bu ölkədə gəlir vergisinin vergitutma bazası müəyyənləşdirilərkən müxtəlif mənbələrdən əldə edilən gəlirlər toplanır, həmin məbləğlərdən gəlirlərin əldə olunması ilə əlaqəli xərclər çıxılır və yerdə qalan məbləğ vergiyə cəlb olunur.

İnkişaf etmiş bir çox ölkələrdə olduğu kimi ABŞ-ın vergi sistemi də vergilərdən adətən biznesi dəstəkləmək, investisiyaları təşviq etmək aləti kimi istifadə edirlər. Bundan dolayı da iş adamları üçün müəyyən güzəştlər, azadolmalar mövcuddur.

Dövlətlərin vergitutma sahəsində müstəqil haqlara sahib olmaları və öz vergi sistemlərini istədikləri şəkildə formalaşdırmaq hüquqları olduğuna görə ölkələr fərqli qanunlara, kriteriyalara əsaslanan vergitutma rejimləri tətbiq edirlər. Bütün fərqliliklərə baxmayaraq güclü vergi sistemi, vergitutma mexanizminə sahib, inkişaf səviyyəsi yüksək olan ölkələrin praktikasındakı müsbət cəhətləri ölkəmizə tətbiq etmək günümüzdə ən mühüm məsələlərdən biridir. Bu cəhətlərin ölkəmizə tətbiqi

ölkəmizin iqtisadi-sosial quruluşu,mövcud vəziyyəti, ölkənin qanunvericiliyinin şərtləri, vergitutma strukturu nəzərə alınmalı,yeniliklər mövcud vergi sisteminə uyğunlaşdırılaraq tətbiq olunmalıdır.

Beynəlxalq səviyyədə vergitutma praktikasından yararlanmaq vergi sisteminin, vergitutma mexanizminin gücləndirilməsində daha da effektiv ola bilər.

Qloballaşma şəraitində maliyyə vəsaitlərinin sərbəst hərəkəti baş verir,açıq bazar əməliyyatlarının həcmi genişlənir.Bu zaman investisiya və texnologiya başda olmaq üzrə istehsal amillərinin beynəlxalq sferadakı hərəkətliliyi daha da artır.Qloballaşmanın təsiri ilə istehsal amillərinin hərəkətliliyi sürətlənir, bu da öz növbəsində bu amillərin vergiyə cəlb edilməsinə və bu sahədəki vergitutma xüsusiyyətlərinə diqqət yetirilməsini tələb edir. Bu vəziyyət istehsal faktorlarının vergiyə cəlb edilməsini və buna bağlı olaraq da vergitutma məqsədlərinin reallaşdırılmasını çətinləşdirir. Qloballaşmanın təsiri nəticəsində beynəlxalq vergi sistemində də dəyişikliklər baş vermişdir.

Beynəlxalq vergitutma anlayışını ölkə sərhədlərindən kənardakı fəaliyyətlərin vergiyə cəlb olunması şəkilində izah edə bilərik.Günümüzdə beynəlxalq vergitutma müxtəlif beynəlxalq vergi siyasətləri, iki tərəfli vergi razılaşmaları, model vergi razılaşmaları bütünündən təşkil olunmuşdur.

Beynəlxalq vergitutmanın iki əsas tətbiq sferası mövcuddur.Bunlardan birincisi xarici fəaliyyətdən gəlir əldə edən rezidentlərin öz ölkələri tərəfindən vergiyə cəlb olunmasıdır.Bu xarici mənbələrdən gəlir əldə edən vətəndaşların vergiyə cəlb edilməsinə istinad edir.Bu cür vergitutmanın əsası ondan ibarətdir ki, əgər şəxs hər hansı bir ölkənin vətəndaşıdırsa, o, bu ölkəyə bağlıdır və onun dünya miqyasında əldə etdiyi gəlirləri də öz ölkəsində vergiyə cəlb olunmalıdır.

Beynəlxalq vergitutmanın ikinci tətbiq sferası isə ölkə vətəndaşı olmayan və bu ölkədə xarici fəaliyyət həyata keçirən şəxslərin həmin ölkə tərəfindən vergiyə cəlb olunmasıdır.Bu isə ölkə mənbəyindən gəlir əldə edən qeyri-rezidentlərin vergiyə

cəlb olunmasına istinad edir. Bu tətbiq sferaları ilə yanaşı beynəlxalq vergitutmanın bir çox prinsipləri vardır. Bu prinsiplər qloballaşma şəraitində dövlətlər arasındakı iqtisadi münasibətlər zəmnində formalaşır, inkişaf edir. Bu prinsiplərə və onların fəaliyyət mexanizmlərinə göz ataq :

Vergitutma hüququndan istifadə edən dövlətlər gəlir vergisi sistemlərini müxtəlif kriteriyalara, qanunlara bağlaya bilirlər. Bu şərtlərdən hansının seçiləcəyi ölkənin mənafeyinə görə dəyişə bilər. Belə müxtəlifliyin səbəbi dövlətlərin birdən çox dövlətlə iqtisadi və hüquqi əlaqələrdə olması nəticəsində vergitutma mexanizmləri arasında uyğunsuzluq yarana bilər. Həmçinin eyni vergitutma qaydalarına istinad edən ölkələr arasında belə, vergitutma ilə bağlı anlayışların fərqli şəkildə anlaşılması, eyni bir obyektin və mükəlləfin bir çox vergi qanunları qarşılaşmasına səbəb ola bilər.

Beynəlxalq vergitutmanın müstəqillik prinsipinə görə hər bir dövlət vergilərlə ilə bağlı qaydaları, şərtləri, müəyyənləşdirmək, vergi sistemini formalaşdırmaq sahəsində müstəqilliyə sahibdir.

Beynəlxalq vergitumanın ən önəmli prinsiplərindən biri də universallıq prinsipidir. Bu prinsipə görə bir ölkənin vergitutma mexanizminə daxil olan ünsürlər digər ölkələrdəki iqtisadi amilləri də əhatə etməkdədir. Universallıq prinsipinə görə vergitutma obyektinə ölkə vətəndaşlarının dünya miqyaslı gəlirləri və qeyri-rezidentlərin ölkə mənbəyindən əldə etdikləri gəlirlər daxildir. Bu prinsipin ölkələr arasında yayılma nisbətində fərqliliklər olmasına baxmayaraq Belçika, Kanada, Almaniya, İtaliya, İngiltərə və ABŞ kimi bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə geniş tətbiq sahəsinə malikdir.

Beynəlxalq əməliyyatların vergiyə cəlb edilməsi adətən beynəlxalq əməliyyatlarla əlaqəli iki yaxud daha çox ölkə arasındakı vergi öhdəliyinin paylaşdırılması ilə müəyyənləşdirilməkdədir. Həmçinin beynəlxalq əməliyyatların vergiyə cəlb edilməsi ölkələrin beynəlxalq rifahının maksimumlaşdırılmasının təmin edilməsinə

yönəldilmişdir. Beynəlxalq rifahın maksimumlaşdırılması həm investordan xaricdəki investisiyalarına bağlı olaraq əldə etdiyi şəxsi mənfəəti, həm də bu investordan ölkəsindəki xarici investisiyalarla bağlı əldə etdiyi vergi gəlirlərini əhatə edir.

Müasir ədəbiyyatlarda rast gəlinən fikirlərə görə dünya səviyyəsindəki gəlirin vergiyə cəlb olunması sistemini mənimsəmiş ölkələrə görə, məsələn ABŞ-ı misal göstərək, bu cür əməliyyatların tətbiqi həm ABŞ-ın gəlirinin və dolayısı yolla rifahının, həm də dünya miqyasındakı iqtisadi rifah səviyyəsinin aşağı enməsinə səbəb olmuşdur. Əvvəlki yanaşmalara görə isə, vergi sistemlərində vergi yükünün bölüşdürülməsi prinsipi, yerli səviyyədə ictimai xidmətlərdə iştirakda ədalətə nail olunması, bərabərliyin və obyektivliyin təmin olunması ilə ayrı-seçkiliyin qarşısının alınması, vergidən yayınma hallarının qarşısının alınması və zərərli vergi rəqabətindən yayınma prinsipləri vergi qoymada bərabərlik və ədalətin təmin olunması zamanı əldə rəhbər tutulan əsas prinsiplərdir.

Dövlətlər öz vergi sistemlərini formalaşdırarkən başlıca olaraq iki önəmli hədəfə nail olmağı planlaşdırmalıdırlar. Bunlar bərabərlik və ədalət olaraq qarşımıza çıxırlar.

Ölkələr dünya iqtisadiyyatındakı rəqabətçi mövqeylərinə zərər vura biləcək vergi tədbirlərindən yayınmaq istəyirlər, eyni zamanda beynəlxalq vergi qanunlarına adaptasiyadan da qaçmağa çalışırlar.

Milli və beynəlxalq vergi siyasətinin məqsədi inzibati və uyğunlaşdırma xərclərinin minimuma endirilməsi və dövlət vergi orqanlarının idarəetmə xərclərini və vergi ödəyicilərinin uyğunluq xərclərini aşağıya endirilməsini sığortalayacaq strukturda olan vergi siyasətlərini ölkədə tətbiq etmək istəyirlər. Bu xərclərin həcmnin azaldılması ölkələr arasındakı müəyyən bir koordinasiyanın formalaşmasını zəruri edir. Beynəlxalq səviyyədə fərqli gəlir və xərc anlayışları mövcuddur və ölkələr arasındakı koordinasiya olmadan şirkətlər qarışıq vergi qaydaları və tədbirləri ilə qarşı-qarşıya gəlirlər. Buna görə də beynəlxalq miqyasda bütün qaydaları əhatə edən bir gəlir anlayışı formalaşdırılmalıdır. Bu isə koordinasiya olmadan mümkün

deyildir. Beynəlxalq miqyasda əsas məqsəd sosial zərərin minimumlaşdırılmasıdır. Qloballaşma dövründə ölkələrin vergi siyasətinin digər ölkələrə uyğun şəkildə formalaşdırılması məqsədə uyğundur. Qloballaşan dünyada ölkələr arasındakı investisiyalar sərbəst bir şəkildə hərəkət edə bilir, dövlətlər investorlar üzərində digər ölkələrin tətbiq etdikləri siyasətdən daha sərt bir siyasət tətbiq etmək istəməirlər və bu şəkildə xarici sərmayənin, xarici mənbələrin ölkədən çıxarılmasının qarşısını almağa çalışırlar. Həmçinin ölkələrdə tətbiq olunan beynəlxalq vergi siyasətləri digər ölkələrin vergi siyasətinə uyğunlaşmırsa, qısacası asimmetrik beynəlxalq vergi rejimindən söhbət gedirsə, beynəlxalq əməliyyatlar yolu ilə ölkədəki vergi bazaları zərər görə bilər.

Ölkələr arasında koordinasiya olduğu zaman dövlətlər öz vətəndaşlarının ölkə xaricindəki aktivlərindən və fəaliyyətlərindən əldə etdikləri gəlirləri effektiv bir şəkildə vergiyə cəlb edirlər.

İnkişaf etmiş ölkələrin vergi sistemlərində diqqətçəkən digər bir məqam isə vergi sistemlərinin investisiyaların ölkə ərazisində və ya xaricdə edilməsi (kapitalın ixrac neytrallığı) və investisiyanın yerli və ya xarici investor tərəfindən həyata keçirilməsi (kapitalın idxal neytrallığı) arasındakı obyektivliyi təmin edən bir strukturda qurulması istiqamətində bir fikir birliyi mövcuddur. İnkişaf etmiş ölkələrin vergitutma praktikasındakı bu cəhətləri ölkəmizin vergi sisteminə tətbiq etməklə vergi sistemimizin dinamik inkişafına, iqtisadiyyatımızın dünya iqtisadi sisteminə uyğunlaşmasına nail ola bilərik.

Fəsil 3. Respublikamızda gəlir vergisinin tətbiqinin təkmilləşdirilməsi istiqlamətləri

3.1 Respublikamızda fiziki şəxslərin gəlir vergisindən yayınma halları və onlara qarşı mübarizənin formaları.

Vergidən yayınma dedikdə, vergi ödəyicilərinin vergi şəkilində büdcəyə ödəməli olduğu ödənişlərin məbləğinin azaldılmasına və ya tamamilə ödənilməməsinə istiqamətlənmiş məqsədyönlü fəaliyyətləri başa düşülür.

Vergidən yayınmanın hüquqi nöqtəyi- nəzərdən kifayət qədər müxtəlif və çoxsaylı formaları vardır. Bu formaların müəyyənləşdirilməsi və onların ətraflı öyənilməsi vergidən yayınmanın səbəblərinin müəyyənləşdirilməsində olduqca əhəmiyyətlidir.

Vergi ödəyicilərinin bu istiqamətdəki fəaliyyətlərinin məzmunundan çıxış edərək vergidən yayınmanın bilavasitə vergidən yayınma, vergidən yan keçmə, qanunvericiliyi pozmadan vergidən yayınma, kimi üç əsas formada həyata keçirildiyini deyə bilərik.

Vergidən yayınma hallarının aşkarlanması, vergidən yayınma ilə effektiv mübarizə yollarının tapılması üçün ilk növbədə vergidən yayınmanın səbəbləri, bu prosesi doğuran hallar aşkarlanmalıdır.

Ölkədə fəaliyyətdə olan iqtisadi sistemdən, ölkənin sosial-iqtisadi vəziyyətindən, əhalinin yaşayış və gəlir səviyyəsindən, psixoloji durumundan asılı olaraq hər bir ölkədə vergidən yayınma səviyyələri fərqlilik göstərə bilər və bəzən vergidən yayınma səbəblərində də müxtəliflik görülə bilər.

Amma vergidən yayınmanın ümumi səbəbləri mövcuddur ki bu səbəblərə bütün ölkələrin iqtisadiyyatlarında rast gəlinir.

Vergidən yayınma səbəblərini mənəvi səbəblər, siyasi səbəblər, iqtisadi səbəblər, texniki – hüquqi səbəblər olmaqla qruplaşdırırlar.

Vergidən yayınmanın mənəvi səbəbləri vergi qanunlarının xarakteri ilə əlaqəlidir. Vergi qanunları digər qanunların əksinə özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə seçilir. Yəni digər qanunlara aid ümumilik, daimilik və qərəzsizlik kimi şərtlər vergi qanunlarına şamil olunmur. Vergi qanunlarının ümumi olmaması ayrı-ayrı vergi ödəyicilərinə vergi güzəştlərinin verilməsində özünü biruzə verir. Müəyyən qrup vergi ödəyicilərinə vergi güzəştlərinin verilməsi, vergi güzəştlərinə sahib olmayan vergi ödəyicilərində ədalətsizlik hissənin formalaşmasına səbəb olur və bu vergi ödəyiciləri güzəştli vergi ödəyiciləri ilə aralarında bərabərliyi təmin etməyə çalışırlar. Belə bərabərləşdirmə aləti kimi isə vergidən yayınmadan istifadə olunur.

Vergidən yayınmanın siyasi səbəbləri o zaman meydana çıxır ki, dövlət vergilərdən yalnız öz xərclərini ödəmək üçün deyil, həm də iqtisadi siyasətin bir aləti kimi istifadə etmiş olsun. Dövlət vergilərdən iqtisadi siyasət aləti kimi istifadə etməklə, iqtisadi sektorda müəyyən sahələrin xüsusi çəkisini azaltmaq üçün vergilərin dərəcələrini yüksəldir. Bunun əksinə perspektivli hesab etdiyi, inkişaf etdirmək istədiyi sahələrdə isə vergiləri azaldır və stimulyə xarakterli müəyyən güzəştlər tətbiq edir. Nəticədə yüksək vergilərin tətbiq olunduğu sahələrdə vergi ödəyiciləri tərəfindən vergidən yayınma halları baş verir.

Vergidən yayınmanın iqtisadi səbəblərini isə müəssisənin maliyyə vəziyyəti ilə əlaqəli olan səbəblər və ümumi iqtisadi konyukturanın yaratdığı səbəblər olmaqla iki qrupa ayırırlar.

Vergi ödəyicilərinin maliyyə vəziyyəti vergidən yayınmanın ən əsas və bəlkədə ən birinci səbəblərindəndir. Vergi ödəyicilərinin maliyyə vəziyyəti nə qədər aşağı və qeyri-sabit olarsa, ödəyici bir o qədər də iflas təhlükəsi ilə üzləşər və bu zaman o xilas olmaq üçün yeganə yol kimi vergidən yayınmanı seçər. Əgər vergi ödəyicisinin maliyyə vəziyyəti sabitdirsə, o vergidən yayınma yolunu tutmayacaqdır.

Ümumi iqtisadi konyukturanın doğurduğu səbəblər iqtisadi böhran dövrlərində ortaya çıxmağa başlayır. Dövlət bu haldan xilas olmaq, vəziyyəti sabitləşirmək üçün

müvafiq tədnirlər həyata keçirməyə məcbur olur. Bu cür tədbirlərə ayrı-ayrı məhsul növlərinə dövlət qiymətlərinin təyin olunması yolu ilə bazarın və bazar münasibətlərinin reqlamentləşdirilməsi misal ola bilər. Belə dövrlərdə qara bazarlar aktiv fəaliyyət göstərdiyindən vergidən yayınma halları da çoxalmış olur. Dövlət qara bazarda aparılan sövdələşmələrə nəzarət edə bilmir və bu əməliyyatlar vergiyə cəlb olunmur.

Vergidən yayınmanın digər səbəbi də texniki-hüquqi səbəblər hesab olunur. Bu səbəblər vergi sisteminin mürəkkəbliyi nəticəsində meydana çıxır. Vergi sisteminin mürəkkəb quruluşu səmərəli vergi nəzarətini həyata keçirməyə maneçilik törədir və nəticədə vergi ödəyiciləri vergidən yayınmaq üçün imkan qazanmış olurlar. Təcrübələr göstərir ki, bazar münasibətlərinin təkmilləşdirilməsinin, inkişaf proseslərinin sürətlənməsinin respublikamıza müsbət təsirləri ilə yanaşı, çətin, ziddiyyətli və mürəkkəb proseslərin yaranmasına da gətirib çıxarmışdır. Bu hallara xüsusi ilə vergitutma sahəsində daha çox rast gəlinir.

Ölkəmiz müstəqillik əldə etdikdən, bazar münasibətlərinin inkişaf etdiyi ilk dövrlərdən etibarən, çoxsaylı vergi ödəyicilərinin vergiləri ödəməkdən yayınma halları da çoxalmağa başlamışdır. Bu isə öz növbəsində büdcə gəlirlərinin əhəmiyyətli dərəcədə azalması ilə müşahidə olunmağa başladı. Vergidən yayınma proseslərinin çoxalması ölkəmizdə hüquq-mühafizə orqanlarının qarşısına vergilərdən yayınanlarla mübarizə vəzifəsini qoyur. Statistik göstəricilərə əsasən ölkəmizdə vergi cinayətlərinin sayı ilbəil artmaqdadır. Aşağıdakı cədvəldə müxtəlif illər üzrə vergidən yayınma ilə bağlı cinayətlərin sayı göstərilmişdir :

Müxtəlif illər üzrə vergi ödəməkdən yayınma ilə bağlı cinayətlərin sayı

Cədvəl.3.1⁷

2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
341	369	192	335	309	594	540	408	696	1142	2013	356

Cədvəldən də görüldüyü kimi vergidən yayınma hallarının sayında 2013-cü ildən etibarən yüksək artım qeydə alınmışdır.

Respublikamızda vergidən yayınma hallarının bir çox səbəbləri vardır ki, bunlara əsasən aşağıdakılar aid edilir :

- Ölkəmizin iqtisadi həyatında baş verən köklü dəyişikliklər nəticəsində formalaşan iqtisadi səbəblər. Bunlara kapitalın xaricə daşınması, istehsal səviyyəsinin aşağı düşməsi kimi hallar nümunə ola bilər
- Vergi qanunvericiliyinin tam formalaşmış olmaması, qanunvericilikdə olan qeyri-sabitliklərdən doğan hüquqi səbəblər;
- Respublika vətəndaşlarının əksəriyyəti üçün səciyyəvi olan vergi sisteminə qarşı mənfi münasibətlərdən doğan psixoloji səbəblər.

Ölkəmizdə fiziki şəxslərin gəlir vergisi ilə bağlı ən çox vergidən yayınma hallarının müşahidə olunduğu sahələr iri dövriyyəli pərakəndə satış obyektləridir. Bir çox ticarət mərkəzlərində, super marketlərdə məsafədən ötürmə qurğularının quraşdırılmasına baxmayaraq, həmin qurğular vasitəsi ilə əldə olunan informasiyalar müasir tələblərə cavab vermir. Vergi orqanı əməkdaşlarının xronometraj üsulu ilə müşahidə aparmaları vaxt və fiziki baxımdan bir çox çətinliklər yaratdığından iri dövriyyəli pərakəndə satış obyektlərində vergi nəzarətini gücləndirmək üçün çıxış

⁷ Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi internet sahifəsindən əldə edilmiş məlumatlara əsasən

yolu burada elektron məsafədən ötürmə qurğularının tətbiqi ilə əlaqədar lazımı texniki tədbirlərin həyata keçirilməsinin sürətləndirilməsidir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin qarşısına qoyduğu əsas hədəflərdən biri iriliyindən- xırdalığından asılı olmayaraq bütün sahibkarlara əlverişli vergi mühitinin təmin edilməsidir. Lakin təcrübələrə əsasən deyə bilərik ki, çox zaman vergi inzibatçılığı iri və orta müəssisələr üzərində qurulduğundan, uçot və hesabatların aparılması üsulları və qaydaları daha çox onlara uyğunlaşdırılmış olur. Bu hal kiçik müəssisələrin və fərdi sahibkarların vergiyə cəlb edilməsi sahəsində qarşıya bir çox çətinliklərin çıxmasına səbəb olur.

Ölkəmizdə kiçik ticarət obyektlərinin, məsələn kiçik marketlərinin fəaliyyətinin tam olaraq vergiyə cəlb edilməsi üçün zəruri mexanizmlər formalaşdırılmayıb. Respublikamızda sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün yaradılmış şəraitin həddindən artıq yumuşaq olması bu şəraitdən sui-istifadə hallarının yaranmasına gətirib çıxarır və bu da öz növbəsində vergidən yayınma hallarının sayını artırır.

Dünya təcrübəsində hökumətlər kiçik və orta sahibkarlığın inkişafını təmin etmək məqsədi ilə xüsusi vergi rejimlərini tətbiq edirlər. Bu sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin vergi siyasəti ilə stimullaşdırılmasına beynəlxalq təcrübədə, həmçinin qonşu ölkə Rusiyanın təcrübəsində iki əsas üsuldən istifadə etməklə nail olunur. Bu üsullara müxtəlif vergi növləri üzrə vergi güzəştlərinin və onlar üçün xüsusi vergitutma rejimlərinin tətbiq olunması aid edilir. Xüsusi vergitutma rejimlərinin tətbiq olunması kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin vergi yükünü əhəmiyyətli dərəcədə azaldır. Lakin bəzən bu arzuolunan nəticəni vermir, yəni vergitutma bazasının genişlənməsi, büdcədəki vergi daxilolmalarının həcmnin artması ilə nəticələnir. Buna görə də, kiçik və orta biznesin vergi nizamlanması barədə dövlət siyasəti hərtərəfli düşünülməli və təkmilləşdirilməlidir.

Ölkəmizdə fiziki şəxslərin gəlir vergisi ilə əlaqəli vergidən yayınma hallarına rast gəlinən sahələrdən biri də səhiyyə sektorudur. Bu sahədə fəaliyyət göstərən vergi ödəyicilərinin vergidən yayınma hallarının aradan qaldırılması üçün xüsusi nəzarət sxemləri hazırlanmalıdır.

Həmçinin ölkəmizdə repititorluq, ev təmiri ilə fərdi məşğul olan şəxslərin də gəlirləri də vergiyə cəlb olunmur və bu sahədə vergidən yayınma halları baş verir. Bu fəaliyyət növləri üzrə kifayət qədər böyük həcmdə gəlirlər əldə olunur, lakin bu sahədə fəaliyyət göstərən şəxslər faktiki olaraq əldə etdikləri gəlirləri vergidən yayındırırlar. Fiziki şəxslər tərəfindən vergi qanunvericiliyinin pozulması, vergiləri ödəməkdən yayınma halları qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallarda gəlirlər haqqında bəyannamə təqdim etməməklə, gəlirlərin həcmi azaltmaqla, xərclərin həcmi artırmaqla, əmlaklarını uçotdan gizlətməklə, öz fəaliyyətləri və əlavə gəlir mənbələri haqqında məlumatları dəyişdirməklə, bəyannamə verməyə borclu olan şəxs olduğunu gizlətməklə, vergi güzəştlərini əldə etmək üçün saxta sənədlər təqdim etmək kimi üsullarla həyata keçirilir.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisi ilə bağlı vergidən yayınma hallarının sayının artmasının əsas səbəblərindən biri də işçilərin işəgötürənlər tərəfindən əmək müqaviləsi olmadan çalışdırılmasıdır. Son illərdə işçilərin əmək müqaviləsi olmadan işlərin görülməsinə və xidmətlərin göstərilməsi cəlb edilməsi halları çoxaldığından bu istiqamətdə mübarizə tədbirləri gücləndirilib və işçiləri bu cür çalışdıran müəssisə rəhbərlərinə qarşı cinayət işləri açılmışdır.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisi sahəsində vergidən yayınma hallarını aradan qaldırmaq üçün ən əlverişli üsullardan biri də ümumi bəyannamə sisteminə keçid hesab olunur. Bu sistemə effektiv keçidin təmin olunması üçün dünyanın bir çox ölkələrində konsepsiyalar işlənib hazırlanır. Bu konsepsiyalarda yalnızca bəyannamə sisteminin tətbiqi qaydaları deyil, həmçinin onun gələcək inkişaf perspektivləri və ümumi bəyannamə sisteminə keçidin təmin edilməsinin qarşısında duran məsələlər öz əksini

tapmışdır. Ümumi bəyənnamə sisteminə keçid zamanı ən əsas məsələlərdən biri də vergi qanunvericiliyinin izahı, düzgün şərh olunması həmçinin vergi bəyənamlərinin doldurulması və təqdim olunması, bəyənnamə sisteminə keçidlə bağlı olaraq vergi ödəyicilərinin məlumatlandırılması və təbliğat işlərinin həyata keçirilməsi ilə əlaqəli vergi məsləhətçiləri tərəfindən vergi ödəyicilərinə göstərilən xidmətlərin zəruriliyini nəzərə alaraq Respublikamızda da dünya təcrübəsində olduğu kimi sertifikatlaşdırılmış vergi məsləhətçilər insitutunun yaradılması olduqca məqsədə uyğundur.

Ölkəmizdə büdcəyə daxilolmaların həcmi artırmaq, büdcə gəlirlərinin azalmasının qarşısını almaq, iqtisadi inkişafı təmin etmək üçün vergidən yayınma hallarının qarşısının alınması, bu hallarla mübarizə olduqca önəmlidir. Vergidən yayınmanın qarşısının alınması üçün əsas tədbirlərə aşağıdakılar aid edilir :

-Yüksək vergi dərəcələri vergi istismarına və vergidən yayınma hallarının artmasına səbəb olur. Dövlət vergi dərəcələrini vergi ödəyicilərinin vəziyyətinə uyğun olaraq müəyyənləşdirməli, vergi güzəştləri həyata keçirməlidir. Lakin dövlət bu addımı atarkən vergi dərəcələrinin və vergi güzəştlərinin elə bir həddini müəyyənləşdirməlidir ki, həm dövlət büdcəsinin gəlirlərinin həcmi azalmasın, həm də vergi ödəyicilərinin üzərinə ağır vergi yükü düşməsin.

-Vergi sisteminin olduqca mürəkkəb olması vergi ödəyicilərini ağır bir yük qarşısında qoyur. Vergidən yayınmanın qarşısının alınması üçün vergi sistemi sadələşdirilməli, vergi sistemi barədə vergi ödəyiciləri məlumatlandırılmalıdır.

-Məlumdur ki, vergidən yayınma halları ilə effektiv mübarizə aparmaq gücləndirilmiş vergi nəzarəti həyata keçirilməlidir. Hazırda Respublikamızda vergi ödəyicilərinin çox kiçik bir faizinə effektiv şəkildə nəzarət etmək mümkündür, vergi ödəyicilərinin böyük bir hissəsi vergi nəzarətindən kənar qalırlar ki, bu da vergidən yayınma hallarını artırır. Bu problemi həll etmək, nəzarət sistemini gücləndirmək üçün vergi orqanları ilə ödəyicilər arasında elektron informasiya mübadiləsi

gücləndirilməli, elektorn nəzarət həyata keçirilməli, vergi orqanlarının əməkdaşlarının peşəkarlıq səviyyəsi artırılmalıdır.

-Respublikamızda dolayı vergilərin birbaşa vergilərə nisbətdə daha yüksək paya sahib olduğunu bilirik, bu fərq də vergidən yayınma hallarını artırır. Bu fərqi aradan qaldırılması, vergidən yayınmanın qarşısının alınması baxımından faydalı ola bilər.

-Vergidən yayınma ilə mübarizə üçün atılacaq növbəti bir addım isə vergi əməliyyatlarında şəffaflığın təmin edilməsidir. Bu vergi ödəyiciləri tərəfindən ciddi hesabat blankları təqdim etməklə malların alınıb- satılmasından, vergitutma məqsədləri üçün gəlirlərin və xərclərin uçotunun düzgün aparılmasından, yalnız əmək müqaviləsi hüquqi cəhətdən qüvvəyə mindikdən sonra fiziki şəxslərin işlərin görülməsi, xidmətlərin yerinə yetirilməsinə cəlb edilməsindən başlanır.

Respublikamızda vergidən yayınma hallarının qarşısının alınması üçün müxtəlif mexanizmlər fəaliyyət göstərməlidir. Bu mexanizmlərdən biri nağdsız ödəniş sisteminin genişləndirilməsi, təkmilləşdirilməsidir.

3.2 Azərbaycanda fiziki şəxslərin gəlir vergisinin tətbiqinin inkişaf perspektivləri

Vergiqoyma mexanizminin, vergi sisteminin gələcək inkişafının təmin olunması, vergilər sahəsində yeni-yeni metodların tətbiqi hər zaman olduqca aktual bir məsələ olmuşdur. Respublikamızda hər il vergi sisteminin modernləşdirilməsi, inkişafı, vergi ödəyiciləri tərəfindən onun mənimsənilməsi istiqamətində mühüm addımlar atılır.

Son illərdə vergi sisteminin inkişafına, vergi qanunvericiliyinin, vergi inzibətçiliyinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı mühüm işlərin görülməsinə baxmayaraq respublikamızda iqtisadi sistemin yeni inkişaf istiqamətləri, biliklərə əsaslanan

müasir iqtisadiyyatın qurulması vergi sisteminin qarşısına yeni vəzifələr qoyur. Bu vəzifələrə ilk növbədə iqtisadi inkişafın təmin edilməsinin mühüm vasitəsi, iqtisadi siyasətin mühüm qolu sayılan vergi siyasətinin tənzimləyici rolunun artırılması, əlverişli və şəffaf vergi mühitinin yaradılması, vergi inzibatçılığının səviyyəsinin yüksəldilməsi, sahibkarlar üçün daha əlverişli xidmətlərin göstərilməsi, müasir korporativ idarəetmə sisteminin qurulması daxildir.

Azərbaycanda vergi sisteminin, vergi münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi, gələcək inkişafının təmin edilməsi sahəsində ən əsas məsələlərdən biri də fiziki şəxslərin gəlir vergisinin tətbiqinin inkişaf etdirilməsi, bu sahədə uğurlu nəticələrin əldə olunmasıdır.

Əvvəlki fəsilərdə də şərh etdiyimiz kimi, inkişaf səviyyəsi yüksək olan bir çox ölkələrin büdcə gəlirlərində əsas pay vergi daxil olmalarının üzərinə düşür. Getdikcə dünya bazarında neftin qiymətində ucuzlaşmanın müşayiət olunduğu bir şəraitdə respublikamızda büdcə gəlirlərinin həcmində azalmalar müşahidə edilir. Belə bir halda büdcəyə vergilərdən daxilolmaların həcmi artırmaq zərurəti yaranır. Bunun üçün də vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində mühüm işlər görülməlidir.

Azərbaycanın vergi sistemində gəlir vergisinin xüsusi rolu olduğundan gəlir vergisinin tətbiqinin gələcək inkişafın təmin edilməsi sahəsində də önəmli işlər görülməlidir. Respublikamızda gəlir vergisinin tətbiqinin gələcək inkişafının təmin edilməsində atılacaq addımlara vergi orqanları və sahibkarlıq subyektləri arasında qarşılıqlı etimad səviyyəsinin yüksəldilməsi, vergi ödəyicilərinin hüquqlarının qorunması, onların vaxt itkisinə məruz qalmadan vergi öhdəliklərini yerinə yetirə bilməsi, vergi yükünün optimallaşdırılması, müəyyən qrup vergi ödəyiciləri üçün güzəştlərin müəyyənləşdirilməsi yolu ilə sosial bərabərliyin təmin edilməsi nümunə ola bilər.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin tətbiqinin gələcək inkişafının təmin olunmasının əsas şərtlərindən biri də bu sahədə nəzarət tədbirlərinin gücləndirilməsidir.

Büdcə gəlirlərinin həcmi, büdcə gəlirlərində vergilərdən daxilolmaların xüsusi çəkisini yüksəltmək üçün vergi sisteminin inkişafına xüsusi diqqət ayrılmalıdır.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisi sahəsində inkişafa nail olmaq üçün gəlir vergisinin dərəcələrinə, vergi yükünün düzgün bölüşdürülməsinə önəm verilməlidir. Vergi yükünün düzgün paylaşdırılması istiqamətində atılacaq ən önəmli addımlardan biri gəlirlərin səviyyəsinə uyğun vergi dərəcələrinin müəyyən edilməsidir. Yəni yüksək gəlirli vergi ödəyicilərinin gəlirlərindən yüksək dərəcə ilə, aşağı gəlirli vergi ödəyicilərinin gəlirlərindən isə aşağı dərəcə ilə vergi tutulması məqsədə uyğun olardı. Gəlir vergisinin gələcək inkişafının təmin olunmasındakı mühüm məsələlərdən biri də ümumilikdə gəlir vergisinin dərəcəsinin azaldılması olardı. Ölkəmizin əhalisinin çox geniş bir qisminin o qədər də yüksək gəlir səviyyəsinə malik olmadığını nəzərə alsaq, gəlir vergisinin dərəcəsinin 14 faizdən daha aşağıya endirilməsi faydalı ola bilər. Eyni zamanda gəlir vergisinin tətbiqi zamanı üç pilləli vergi dərəcələrinin tətbiqinə keçid olduqca əlverişli olardı. Yəni gəlirləri 1000 manata qədər olan əhali qruplarına tətbiq olunan gəlir vergisinin dərəcəsinin 10 faiz həddində müəyyənləşdirilməsi, gəlirləri 1000-2500 manat arasında dəyişən əhali qruplarına tətbiq olunan gəlir vergisinin dərəcəsinin 14 faiz həddində müəyyənləşdirilməsi, 2500 manatdan yüksək gəlirə malik olan əhali qruplarına isə gəlir vergisinin 20 faiz dərəcə ilə tətbiq olunması məqsədə uyğun olardı. Əhalinin aşağı gəlirlərinin müqabilində tətbiq olunan yüksək vergi dərəcələri əhalini çətinlik qarşısında qoya bilər və bu hal onlarda vergidən yayınma meyillərini gücləndirir. Gəlir vergisinin dərəcəsinin ölkədəki əhali qruplarının gəlir səviyyəsinə uyğun formalaşdırılması gəlirlərin daha böyük hissəsinin vergiyə cəlb olunmasına, büdcə gəlirlərinin həcmi artmasına şərait yaradır.

Gəlir vergisinin tətbiqinin təkmilləşdirilməsi üçün görülə biləcək önəmli işlərdən biri yaşayış minimumunun məbləğin düzgün müəyyənləşdirilməsidir. Bildiyimiz muddla işlə bağlı fəaliyyətdən əsas iş yerindən gəlir əldə edən və bu gəlirin məbləği

2500 manata qədər olan fiziki şəxslərin vergiyə cəlb olunacaq gəlirləri yaşayış minimumunun bir misli həcmində azaldılır. Hal-hazırda bu məbləğ adətən simvolik xarakter daşıyır. Yaşayış minimumunun məbləğ müəyyənləşdirilərkən, əhəlinin gəlir səviyyəsinə xüsusi diqqət yetirilməli, vergi ödəyicilərinin sosial vəziyyətləri, əmək haqqı səviyyələrinə uyğun olaraq daha real məbləğlər təsbit olunmalıdır.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin tətbiqinin gələcək inkişafının təmin edilməsi üçün vacib olan məsələlərdən biri də vergidən azad olma hallarının və vergi güzəştlərinin tətbiqinin təkmilləşdirilməsidir. Beləki vergi güzəştləri sistemə yenidən nəzər salınmalı və o bu güzəştlər daha çox iqtisadi inkişafı təmin edən sahələrə yönəldilməlidir. Vergi ödəyicilərində yüksək vergi mədəniyyətinin formalaşması, onların vergilərə qarşı baxışlarının, düşüncə tərzlərinin dəyişməsi, vergi ödəyicilərinin vergiləri məcbur xarakterli ödənişlər olaraq deyil, ölkənin və eyni zamanda özlərinin inkişafını təmin edən bir vasitə olaraq görmələri gəlir vergisinin tətbiqində inkişaf meyillərini gücləndirəcək.

Gəlir vergisinin tətbiqinin gələcək inkişafının təmin edilməsində vergi qanunvericiliyini qaydaları və şərtləri barədə vergi orqanları əməkdaşlarının və vergi ödəyicilərinin məlumatlandırılması da olduqca əhəmiyyətlidir və bu istiqamətdə maarifləndirmə tədbirləri görülməlidir.

Azərbaycanın vergi sistemində gəlir vergisinin xüsusi rolu olduğundan gəlir vergisinin tətbiqinin gələcək inkişafın təmin edilməsi sahəsində də önəmli işlər görülməlidir. Respublikamızda gəlir vergisinin tətbiqinin gələcək inkişafının təmin edilməsində atılacaq addımlara vergi orqanları və sahibkarlıq subyektləri arasında qarşılıqlı etimad səviyyəsinin yüksəldilməsi, vergi ödəyicilərinin hüquqlarının qorunması, onların vaxt itkisinə məruz qalmadan vergi öhdəliklərini yerinə yetirə bilməsi, vergi yükünün optimallaşdırılması, müəyyən qrup vergi ödəyiciləri üçün güzəştlərin müəyyənləşdirilməsi yolu ilə sosial bərabərliyin təmin edilməsi nümunə ola bilər.

Gəlir vergisinin tətbiqinin gələcək inkişafının təmin olunmasının əsas şərtlərindən biri də bu sahədə nəzarət tədbirlərinin gücləndirilməsidir.

Büdcə gəlirlərinin həcmi, büdcə gəlirlərində vergilərdən daxilolmaların xüsusi çəkisini yüksəltmək üçün vergi sisteminin inkişafına xüsusi diqqət ayrılmalıdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Vergiqoyma mexanizminin, vergi sisteminin gələcək inkişafının təmin olunması, vergilər sahəsində yeni-yeni metodların tətbiqi hər zaman olduqca aktual bir məsələ olmuşdur. Respublikamızda hər il vergi sisteminin modernləşdirilməsi, inkişafı, vergi ödəyiciləri tərəfindən onun mənimsənilməsi istiqamətində mühüm addımlar atılır.

Son illərdə vergi sisteminin inkişafına, vergi qanunvericiliyinin, vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi ilə bağlı mühüm işlərin görülməsinə baxmayaraq respublikamızda iqtisadi sistemin yeni inkişaf istiqamətləri, biliklərə əsaslanan müasir iqtisadiyyatın qurulması vergi sisteminin qarşısına yeni vəzifələr qoyur. Bu vəzifələrə ilk növbədə iqtisadi inkişafın təmin edilməsinin mühüm vasitəsi, iqtisadi siyasətin mühüm qolu sayılan vergi siyasətinin tənzimləyici rolunun artırılması, əlverişli və şəffaf vergi mühitinin yaradılması, vergi inzibatçılığının səviyyəsinin yüksəldilməsi, sahibkarlar üçün daha əlverişli xidmətlərin göstərilməsi, müasir korporativ idarəetmə sisteminin qurulması daxildir.

Azərbaycanda vergi sisteminin, vergi münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi, gələcək inkişafının təmin edilməsi sahəsində ən əsas məsələlərdən biri də gəlir vergisinin tətbiqinin inkişaf etdirilməsi, bu sahədə uğurlu nəticələrin əldə olunmasıdır.

Əvvəlki fəsillərdə də şərh etdiyimiz kimi, inkişaf səviyyəsi yüksək olan bir çox ölkələrin büdcə gəlirlərində əsas pay vergi daxil olmalarının üzərinə düşür. Getdikcə dünya bazarında neftin qiymətində ucuzlaşmanın müşayiət olunduğu bir şəraitdə respublikamızda büdcə gəlirlərinin həcmində azalmalar müşahidə edilir. Belə bir halda büdcəyə vergilərdən daxilolmaların həcmi artırmaq zərurəti yaranır. Bunun üçün də vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində mühüm işlər görülməlidir. Bu dissertasiya işi ilə bağlı verdiyim təkliflər aşağıdakı kimidir :

-Gəlir vergisi sahəsində inkişafa nail olmaq üçün gəlir vergisinin dərəcələrinə, vergi yükünün düzgün bölüşdürülməsinə önəm verilməlidir. Vergi yükünün düzgün paylaşdırılması istiqamətində atılacaq ən önəmli addımlardan biri gəlirlərin səviyyəsinə uyğun vergi dərəcələrinin müəyyən edilməsidir. Yəni yüksək gəlirli vergi ödəyicilərinin gəlirlərindən yüksək dərəcə ilə, aşağı gəlirli vergi ödəyicilərinin gəlirlərindən isə aşağı dərəcə ilə vergi tutulması məqsədə uyğun olardı.

-Gəlir vergisinin gələcək inkişafının təmin olunmasındakı mühüm məsələlərdən biri də ümumilikdə gəlir vergisinin dərəcəsinin azaldılması olardı. Ölkəmizin əhalisinin çox geniş bir qisminin o qədər də yüksək gəlir səviyyəsinə malik olmadığını nəzərə alsaq, gəlir vergisinin dərəcəsinin 14 faizdən daha aşağıya endirilməsi faydalı ola bilər. Eyni zamanda gəlir vergisinin tətbiqi zamanı üç pilləli vergi dərəcələrinin tətbiqinə keçid olduqca əlverişli olardı. Yəni gəlirləri 1000 manata qədər olan əhali qruplarına tətbiq olunan gəlir vergisinin dərəcəsinin 10 faiz həddində müəyyənləşdirilməsi, gəlirləri 1000-2500 manat arasında dəyişən əhali qruplarına tətbiq olunan gəlir vergisinin dərəcəsinin 14 faiz həddində müəyyənləşdirilməsi, 2500 manatdan yüksək gəlirə malik olan əhali qruplarına isə gəlir vergisinin 20 faiz dərəcə ilə tətbiq olunması məqsədə uyğun olardı. Əhalinin aşağı gəlirlərinin müqabilində tətbiq olunan yüksək vergi dərəcələri əhalini çətinlik qarşısında qoya bilər və bu hal onlarda vergidən yayınma meyillərini gücləndirir. Gəlir vergisinin dərəcəsinin ölkədəki əhali qruplarının gəlir səviyyəsinə uyğun formalaşdırılması gəlirlərin daha böyük hissəsinin vergiyə cəlb olunmasına, büdcə gəlirlərinin həcmnin artmasına şərait yaradır.

-Gəlir vergisinin tətbiqinin gələcək inkişafının təmin edilməsində vergi qanunvericiliyini qaydaları və şərtləri barədə vergi orqanları əməkdaşlarının və vergi ödəyicilərinin məlumatlandırılması da olduqca əhəmiyyətlidir və bu istiqamətdə maarifləndirmə tədbirləri görülməlidir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsi 2018
2. Azərbaycan Respublikasının statistik göstəriciləri Bakı -2018
3. “ Fiziki şəxslərin gəlir vergisi haqqında qanun “ 24 iyun 1992
4. Nağdsız hesablaşmalar haqqında qanun Bakı 2018
5. A. F. Musayev, Y.A.Kəlbəyev, Z.H.Rzayev “ Vergilər və vergitutma Bakı 2005
6. F. Quliyev. Dövlət Gəlirləri Bakı 2002
7. Vergiyə Giriş Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzi Bakı 2014
8. Allahverdiyev H.B, Qafarov K.S , Əhmədov Ə.M “ Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi” Bakı 2017
9. Kəlbəyev Y.A “ Fiskal siyasət və milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi problemləri” Monoqrafiya Bakı 2005
10. M.A Əhmədov, A.C Hüseyn iqtisadiyyatı dövlət tənzimlənməsi əsasları – metodik vəsait
11. Bağırov.D.A Vergi nəzarəti. Bakı 2006
12. Musayev A.F., Kəlbəyev Y.A., Hüseynov A.A. “Azərbaycan Respublikasının vergi xidməti: islahatlar və nəticələr” Bakı, 2002.
13. Esra Siverekli Demircan – Vergiləndirmənin ekonomik böyümə və kalkınmaya etkisi
14. Nazım Öztürk Ekonomide devletin deęişen rolu
15. Александров И.М. Налоговые системы России и зарубежных стран. - "Бератор-Пресс", 2002 г.

- 16.Архипова А.И. Финансы, денежное обращение и кредит, - М.:Прспект, 2002.- 458с.
- 17.Иванов Ю.Б., Тищенко А.Н. Современные проблемы налоговой политики. – Харьков: ИНЖЭК, 2006.
- 18.Заяц Н.Е. Теория налогов: учебник. – Мн: БГЭУ, 2002.
- 19.Караева И.В. Налоговое регулирование рыночной экономики: учебное пособие
- 20.Бабашкина А.М. “Государственное регулирование национальной экономики .” М.: Финансы и статистика , 2007.
- 21.[www. Stat.gov.az](http://www.Stat.gov.az)
- 22.www.taxes.gov.az
- 23.www.economy.az
- 24.www.maliyye.gov.az
- 25.www.metbuat.az
- 26.www.marja.az
27. [www. vergijurnali.az](http://www.vergijurnali.az)

Xülasə

Dissertasiya işində fiziki şəxslərin gəlir vergisinin mahiyyəti, məzmunu öyrənilmiş, onun əhəmiyyəti, iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsində mühüm rolu araşdırılmış, fiziki şəxslərin gəlir vergisinə dövlət tənzimlənməsinin effektiv vasitəsi kimi yanaşılmışdır. Həmçinin fiziki şəxslərin gəlir vergisinin tətbiqinin inkişaf meyilləri, perspektivləri, beynəlxalq praktikada bu istiqamətdə görülən işlər araşdırılmış, təhlil edilmişdir.

Dissertasiya işində xarici ölkələrin vergitutma praktikası tədqiq edilmiş, inkişaf etmiş ölkələrin vergi sistemləri, vergitutma xüsusiyyətləri ilə tanış olunmuş, həm ölkəmizdə, həm də xarici ölkələrin büdcə gəlirlərində fiziki şəxslərin gəlir vergisinin payı, xüsusi çəkisi, inkişaf dinamikası təhlil edilmişdir.

Dissertasiya işində fiziki şəxslərin gəlir vergisinin tətbiq xüsusiyyətləri, dərəcələri, vergitutma bazası, öyrənilmiş, onun hesablanma metodikası ətraflı şərh olunmuşdur.

Eyni zamanda dissertasiya işində fiziki şəxslərin gəlir vergisi sahəsində mövcud olan qanuna zidd hallar, hüquq pozuntuları, vergidən yayınma halları aşkarlanmış, bu halları doğuran səbəblər aşkarlanmışdır. Fiziki şəxslərin gəlir vergisindən yayınma halları ilə mübarizə yolları üsulları

müəyyənləşdirilmiş, effektiv mübarizənin aparılması üçün bir çox təkliflər irəli sürülmüşdür.

Müasir iqtisadi şərtlər daxilində fiziki şəxslərin gəlir vergisinin tətbiqinin inkişaf perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsi istiqamətində araşdırmalar aparılmış, müəyyən təkliflər irəli sürülmüşdür.

Summary

The essence, content of the income tax of physical persons in the dissertation work has been studied, its importance, the important role of the economy in state regulation, has been considered as an effective tool for state regulation of the income tax of physical persons. Also, the trends, prospects of the application of income tax for physical persons, analyzed, analyzed.

The taxation practices of foreign countries were studied in the dissertation, the tax systems of developed countries, taxation features were analyzed, and the share of income tax, specific weight and dynamics of physical persons 'income tax in our country and in foreign countries' budget revenues were analyzed.

In the dissertation, the application of income tax rates, rates, tax base of individuals, and its calculation methodology were detailed.

At the same time, in the dissertation case, there were revealed inconsistencies, tax evasion, tax evasion cases of physical persons, and the causes of these cases were revealed. Methods of combating income tax evasion were defined and many proposals were put forward for effective fight .

Research has been carried out to determine the prospects for the application of income tax for individuals under modern economic conditions and certain proposals have been made.

Резюме

Изучена сущность, содержание подоходного налога физических лиц в диссертационной работе, ее важность, важная роль экономики в государственном регулировании, рассматривается как эффективный инструмент государственного регулирования подоходного налога физических лиц. Также тенденции, перспективы применения

подходного налога для физических лиц и работа, проделанная в международной практике анализируется, анализируется.

Были проанализированы методы налогообложения зарубежных стран в диссертации, проанализированы налоговые системы развитых стран, особенности налогообложения, проанализирована доля подходного налога, удельный вес и динамика подходного налога физических лиц в нашей стране и доходы бюджета зарубежных стран.

В диссертации были подробно описаны ставки налога на прибыль, ставки, налоговая база физических лиц и методология расчета.

В то же время в диссертации были выявлены несоответствия, уклонение от уплаты налогов, случаи уклонения от уплаты налогов физических лиц и выявлены причины этих случаев. Были определены методы борьбы с уклонением от уплаты подходного налога и предложено много предложений для эффективной борьбы , Проведены исследования для определения перспектив применения подходного налога для физических лиц в современных экономических условиях, и были сделаны определенные предложения.